

BURDUR İLAHİYAT DERGİSİ

Burdur Theology Journal

(Haziran / June 2023) Sayı 6 | e-ISSN: 2980-2407

Şair Vezîr Cüneyd'in Hayatı ve Arap Edebiyatındaki Yeri

Poet Vizier Junayd's Life and His Place in Arabic Literature

HASAN SOYUPEK

orcid.org/0000-0002-0971-8049

hasansoyupek@sdu.edu.tr

Süleyman Demirel Üniversitesi | <https://ror.org/04fjtte88>

Prof. Dr., İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye

Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric,
Isparta, Türkiye

Atıf | Cites As

Soyupek, Hasan. "Şair Vezîr Cüneyd'in Hayatı ve Arap Edebiyatındaki Yeri". *Burdur İlahiyat Dergisi* 6 (Haziran 2023), 223-247.

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 27 Mart/March 2023
Kabul Tarihi/Accepted	: 26 Mayıs/May 2023
Yayın Tarihi/Published	: 10 Haziran/June 2023

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
Yayıncı: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Published by: Burdur Mehmet Akif Ersoy University Theology Faculty.

Burdur, Türkiye.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Hasan SOYUPEK.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Poet Vizier Junayd's Life and His Place in Arabic Literature

Abstract

Arabic emerged as a result of the spread of Islam in the African continent during the period from the thirteenth to the nineteenth centuries. Muslims spread to different areas by spreading Islam among the inhabitants of the continent. In Nigeria, which is located on the continent, Arabic has undergone many stages with Islam, and over time, the nation's ulema have learned about Arabic literature as well as Islamic sciences. The Nigerian city of Sokoto, in particular, was filled with famous poets who commented on their aspirations and hopes for the social situation. These poets both criticized the social life that is in conflict with their beliefs, and in addition to calling the society to reform, they both declared war against social decay and struggled against the dominant life in the society. They tried to explain their thoughts on this issue with poems. One of Nigeria's leading poets, Vezir Cüneyd was born in Sokoto, he was brought up as a superior among his peers who had many advantage since his childhood. As a result of all this effort he put forward on the path of science, he acquired a wide culture and expanded his comprehension and ability. He specialized in the sciences of consumption, prosody and rhetoric and showed his talent by writing odes in Arabic literature. In addition to social issues, his poetry was effected by religion and poetic arts such as elegy and praise. He is the one who can improvise poetry and describe something he sees and comes to his mind. The choice of words that point to the desired meaning has added beauty to the poem. Most of the words he used in the couplets were fluent and pleasant-sounding letters. He was very sensitive in the selection of words suitable for the meaning, he did not include words that were not in use and ambiguous.

Keywords: Africa, Nigeria, Arabic literature, Arabic poetry, Hevsa language.

Şair Vezîr Cüneyd'in Hayatı ve Arap Edebiyatındaki Yeri

Öz

Arapça, Afrika kıtasında İslâm'ın on üçüncü asırdan on dokuzuncu asra kadar geçen süre zarfında yayılması neticesinde ortaya çıkmıştır. Müslümanlar kıtada yaşayanlar arasında İslâm'ı yayarak farklı alanlara dağılmışlardır. Kıtada yer alan Nijerya'da Arapça, İslam ile pek çok merhale geçirmiş ve zaman içerisinde ülkenin uleması da İslâmî ilimlerin yanında Arap edebiyatı konusunda da bilgi sahibi olmuşlardır. Özellikle Nijerya'nın Sokoto şehri, sosyal duruma yönelik emel ve ümitlerini yorumlayan meşhur şairlerle doluydu. Bu şairler inançlarına muhalif sosyal hayatı hem tenkit etmişler ve hem de toplumu ıslaha çağırmanın yanında hem sosyal çürümeye yönelik savaş açmışlar ve hem de toplumda baskın olan hayata karşı mücadele vermişlerdir. Bu husustaki düşüncelerini ise şiirlerle açıklamaya çalışmışlardır. Nijerya'nın önde gelen şairlerden Vezîr Cüneyd, Sokoto'da dünyaya gelmiş, çocukluğundan itibaren pek çok avantaja sahip bir şekilde yetişmiş, ilim yolunda ortaya koyduğu bütün bu çaba ve gayretin sonucunda geniş bir kültür elde etmiş, idrak ve kabiliyeti genişlemiştir. Sarf, aruz, belâgat ilimlerinde uzmanlaşmış ve Arap edebiyatında kasideler yazarak yeteneğini ortaya koymuştur. Şiirine sosyal meseleler yanında din, mersiye ve medih gibi şiir sanatı hâkim olmuştur. Doğaçlama şiir söyleyebilen, gördüğü ve aklına gelen bir şeyi niteleyebildir. İstenilen manaya işaret eden lafızları seçme yeteneği şiire güzellik katmıştır. Beyitlerde kullandığı lafızların çoğu akıcı, kulağa hoş gelen harflerden olmuştur. Anlama uygun lafızların seçiminde çok hassas davranmış ve ağır gelen lafızlara yer vermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Nijerya, Arap edebiyatı, Arap şiiri, Hevsâ dili.

Summary

Islam has contributed to making Arabic the spoken language in a large part of the continent. Arabic has been used as an official correspondence and spoken language in many parts of the continent such as Egypt, Tunisia, Libya, Algeria, Maghreb, Mauritania and Sudan. The first language of the Coptic Christians living in some parts of the continent is also Arabic. In states such as Eritre and Chad, the rate of those who speak Arabic as a second language reaches 10%. Thanks to Muslim scientists, well-known Nigerian scholars have learned about Islamic and Arabic sciences, especially Arabic literature, and have written books in the genres of poetry and prose, especially in the religious field. Famous poets lived in the city of Sokoto, who expressed their hopes and expectations about the social situation. These poets not only criticized the social life against their beliefs and thoughts, but also called the society to reform. They took this even further and waged war against social decay.

Vizier Cüneyd was known for his fondness for science, his respect and love for scientists, with the support of his family, from a young age. After memorizing the Qur'an, he took lessons on various sciences from leading scholars in the city and region of Sokoto. His mental and transmission perception expanded, especially by studying in fields such as tafsir, hadith, rhetoric, literature, and history. He is known as one of the famous poets who influenced the literature by dealing with Arabic poetry in a wide area. Congresses, symposiums, researchs and articles written in various universities, institutes and many different fields both inside and outside of Nigeria state that Vezîr Cüneyd is very good in Arabic and literature and is great in terms of art. Vezîr Cüneyd, who took part in the government of his time and is considered one of the traditional scientists, studied many books written in different fields and had the necessary share of local foreign culture. He took an active role as a member of Majlisü'l-Umera ve'r-Rüesâ in Kaduna, the capital city of Northern Nigeria, and served as the Sokoto representative in the Northern Naibs Assembly. He wore political and honorary badges. He traveled to many African and Arab countries and also presided over many delegations of world countries.

Vizier Cüneyd is a poet who has poetic talent and can recite poetry quickly without thinking. He is the one who can describe something he sees and comes to mind in a sensitive and beautiful way. He brought an important poetry divan to Arabic literature. This divan is full of semantic descriptions and has a wonderful style. Vizier Cüneyd, who spent his whole life in the spread of science and Islamic culture, left behind scientific works worthy of praise. Despite carrying out the ministry he assumed in his political life, he continued to increase his activity in the field of Arabic literature by working in the fields of poetry and history. He wrote poetry on different subjects. He was able to use the silent and lively natural elements, relying on the remnant to express the psychological state. The most important factor in the development of his personality in the literary field was the support of his family. Because the grandfather, grandmother, uncle, aunt and their children in his family were people who wrote poetry with serious poetry skills. Especially his father, the vizier Muhammad b. Ahmed was a man of unmatched poetic talent.

During the period, the colonialists resisted the Islamic culture and tried to replace this culture with its corrupt traditions. At this stage, in his poems, Vizier Cüneyd warned the society to stay away from such disgraces and to be loyal to their religion and values. Because the colonialists were trying to extinguish the light of Allah by spreading this immorality and disgrace in the society.

The poet imitated the poets of the jahiliyyah period and stood, stopped, cried and cried as they did. However, all this was not just for a lover, but in the form of describing the environment full of distinguished people, including the ulama and administrators of the period. He attributes the reason for his crying to the fact that the region he lives in has been turned into desolation by the colonialists. In addition, in his poems, he asks Allah to save the Sokoto Dervish State from the colonialists and return it to its owners. With this, he prayed that those who were left behind in the abandoned homeland, who had values such as taqwa, would bring back the glory and honor of the caliphate, and finally, The Prophet concluded with salutations and salutations on the Prophet and his companions. On the other hand, as he recalled and recalled his longing for the distinguished people living in the occupied lands, his sadness increased, and he especially addressed the people he knew and was familiar with. While the poet was going through these, he could not find anyone to help his in this matter, to answer and cry with his. The real cause of his crying is the extraordinary change he sees in the place where he lives. Because in the fertile area where he was born and raised, the traces of everything have been erased, disappeared and abandoned. It was as if he had not lived in that place for a single day. The poet's depiction of the airplane in his poem is a new genre in this context. Emotion played a major role in realizing this type of portrayal. What prompted his to make such a description was the happiness, joy and joy he felt from the depths of his heart as he traveled to the city of Khartoum, which he so longed for.

The ideas he tries to put forward are not closed but clear and clear. Since most of the feeling in his poems is religious and literary, religious ideas have dominated the meanings. Because the poet was brought up and grown in the hands of mystic scholars who were dominated by religion, science and taqwa. Most of the words he used in his poems were fluent and pleasant-sounding letters. He was very meticulous in the selection of words suitable for the meaning, did not include heavy words, and also gave weight to verb phrases as sentences.

Özet

İslâm Afrika kıtasının geniş bir bölümünde Arapçanın konuşma dili olmasına katkı sağlamıştır. Mısır, Tunus, Libya, Cezayir, Mağrip, Moritanya ve Sudan gibi kıtanın pek çok yerinde resmî yazışma ve konuşma dili olarak Arapça kullanılmıştır. Kıtanın bazı bölgelerinde yaşayan Kıptilerden Hristiyan olanların ilk dilleri de Arapçadır. Eritre ve Çad gibi devletlerde Arapçayı ikinci bir dil olarak konuşanların oranı ise %10'a ulaşmaktadır. Müslüman bilim adamları sayesinde Nijeryalı önde gelen bilim adamları Arap edebiyatı başta olmak üzere İslâm ve Arapça ilimlerinde derin bilgi sahibi olmuşlar, dinî alan başta olmak üzere şiir ve nesir türünde de kitap telif etmişlerdir. Sokoto şehrinde sosyal durum ile ilgili ümit ve beklentilerini dile getiren meşhur şairler yaşamaktaydı. Bu şairler inanç ve düşüncelerine karşı olan sosyal yaşantıyı tenkit etmenin yanında toplumu ıslaha çağırılmışlardır. Bunu daha da ileri götürerek sosyal çürümeye karşı savaş açmışlardır.

Vezîr Cüneyd küçük yaşından itibaren ailesinin desteği ile ilme olan düşkünlüğü, bilim adamlarına karşı saygı ve sevgisi ile tanınmıştır. Kur'an'ı ezberledikten sonra Sokoto şehri ve bölgesinde önde gelen âlimlerinden çeşitli ilimlerle ilgili dersler almıştır. Özellikle tefsir, hadis, sarf, belagat, edebiyat, tarih gibi alanlarda tahsil yaparak aklı ve naklî algısı genişlemiştir. Arap şiirini geniş bir alanda ele alarak edebiyata etki eden meşhur şairlerden biri olarak tanınmaktadır. Nijerya'nın gerek içinde gerekse dışındaki çeşitli üniversiteler, enstitüler ve pek çok farklı alanlarda gerçekleştirilen kongreler, sempozyumlar, araştırmalar ve yazılan makaleler Vezîr Cüneyd'in Arapça ve edebiyat alanında çok iyi düzeyde ve sanat yönünden ise harika olduğunu dile getirmektedir. Dönemindeki hükümette görev almış ve geleneksel bilim adamlarından kabul edilen Vezîr Cüneyd farklı alanlarda çok sayıda yazılmış kitapları incelemiş, yerel yabancı kültürden gerekli pay sahibi olmuştur. Kuzey Nijeryanın başşehri Kaduna'daki Meclisü'l-Ümerâ ve'r-Rüesâ'nın üyesi olarak aktif görev almış ve Kuzey Naibler Meclisi'nde Sokoto temsilciliği yapmıştır. Siyasî ve şeref nişanelerini takmıştır. Çok sayıda Afrika ve Arap ülkesine yolculuk yapmış ve ayrıca dünya ülkelerinin pek çok heyetine başkanlık etmiştir.

Vezîr Cüneyd şiirsel yeteneğe sahip ve düşünmeden doğaçlama olarak süratli bir şekilde şiir söyleyebilen bir şairdir. O gördüğü ve aklına gelen bir şeyi hassas ve güzel bir şekilde niteleyebilendir. Arap edebiyatına önemli bir şiir divanı kazandırmıştır. Bu divanı anlamsal tasvirlerle dolu ve harika bir üsluba sahiptir. Bütün hayatını ilim ve İslâmî kültürün yayılmasında geçirmiş olan Vezîr Cüneyd geride övgüye layık ilmî eserler bırakmıştır. Siyasî hayatında üstlendiği bakanlık görevini yürütmesine rağmen şiir ve tarih alanında çalışmalar yaparak Arap edebiyatı alanındaki

aktivitesini artırarak sürdürmüştür. Farklı konularda şiirler yazmıştır. Psikolojik durumu dile getirmede remze dayanmış, sessiz ve canlı tabii unsurları kullanabilmiştir. Edebi alandaki kişiliğinin gelişmesinde en önemli faktör ailesinin desteği olmuştur. Çünkü ailesindeki dede, nine, amca, hala ve bunların çocukları ciddi şiir yeteneğine sahip şiir yazar kimselerdi. Özellikle de babası vezir Muhammed b. Ahmed eşsiz şiir kabiliyetine sahip birisiydi.

Vezir Cüneyd'in döneminde sömürgeciler İslâmî kültüre karşı koymuşlar ve bu kültürü bozulmuş gelenekleriyle değiştirmeye çalışmışlardır. Bu aşamada Vezir Cüneyd şiirlerinde toplumun bu tür rezilliklerden uzak durmaları konusunda din ve değerlerine bağlı olmaları hususunda ikaz etmiştir. Çünkü sömürgeciler toplumda bu ahlaksızlık ve rezillikleri yayarak Allah'ın nurunu söndürmeye çalışıyorlardı.

Şair cahiliye dönemindeki şairleri taklit ederek onların yaptıkları gibi durmuş, durdurmuş, ağlamış ve ağlatmıştır. Ancak bütün bunlar sadece bir sevgili için olmayıp, dönemin ulema ve idarecilerin içinde yer aldığı seçkin insanlarla dolu olan çevresini tasvir etme şeklinde olmuştur. Ağlamasının sebebini ise içinde yaşadığı bölgenin sömürgeciler tarafından metruk hale dönüştürülmesine bağlamaktadır. Ayrıca şiirlerinde Allah'tan Sokoto Derviş Devleti'nin sömürgecilerden kurtarılıp sahiplerine iade edilmesini istemektedir. Bununla terk edilmiş vatanda geride kalanlardan takva gibi değerlere sahip olanların yeniden hilafetin şan ve şerefine geri getirmeleri için dua etmiş ve sonunda Hz. Peygamber'e, ashabına salât ve selam ile bitirmiştir. Diğer taraftan işgal edilmiş topraklarda yaşayan seçkin insanlara karşı özlemini gözlerinin önüne getirip hatırladıkça üzüntüsü artmış, özellikle de bildiği, aşına olduğu yerdeki kişilere hitap etmiştir. Şair bunları yaşarken kendisine bu konuda yardım edecek, cevap verip birlikte ağlayacağı birini bulamamıştır. Ağlamasına asıl sebep olan şey ise yaşadığı yerde gördüğü olağanüstü değişikliklerdir. Çünkü doğup büyüdüğü, mümbit alanda her bir şeyin izleri silinmiş, yok olmuş ve terk edilmiştir. Sanki o mekânda kendisi bir gün dahi yaşamamıştır. Şairin şiirinde uçak için yaptığı tasvir bu çerçevede yeni bir türdür. Bu tür bir tasvir gerçekleştirmede duygu ciddi bir rol olmuştur. Böyle bir tasvir yapmaya sevk eden şey ise çok özlem duyduğu Hartüm şehrine doğru seyahat ederken kalbinin derinliklerinden hissettiği mutluluk, sevinç ve neşe olmuştur.

Ortaya koymaya çalıştığı fikirler kapalı olmayıp açık ve nettir. Şiirlerinde mevcut olan hissini büyük bir kısmı dinî ve edebî olması sebebiyle anlamlara dinî fikirler hakimiyet kurmuştur. Çünkü şair dinin, ilmin, takvanın hâkim olduğu tasavvuf âlimlerinin elinde yetişmiş ve büyümüştür. Şiirlerinde kullandığı lafızların çoğu akıcı, kulağa hoş gelen harflerden seçilmiştir. Anlama uygun lafızların seçiminde çok titiz davranmış, ağır gelen lafızlara yer vermemiş ve ayrıca cümle olarak ise fiil cümlelerine ağırlık vermiştir.

Giriş

Arapçanın Afrika kıtasındaki varlığı, kıtadaki dil ve kültürleri etkilemiştir. Bu etki İslam'ın on üçüncü asrından on dokuzuncu asrına kadar geçen sürede kıtada Arapçanın geniş bir şekilde yayılmasının sonucunda gerçekleşmiştir. Müslümanlar kıtanın Kuzey Batı ve Doğu sakinleri arasında sevgi ve muhabbet içerisinde İslam'ı yayarak farklı yerlere yerleşmişlerdir. Arap sultanları tarafından kıtanın pek çok yerlerinde Kur'an'ın okutulması, ezberletilmesi ve yazımının öğretilmesi için Kur'an mektepleri, mescitler ve dinî enstitüler inşa edilmesinin yanında Ezher ve Zeytûniyye gibi büyük İslâmî Arap kurumları kurulmuştur. Bu da kıtanın geniş bir kısmında Arapçanın konuşma dili olmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Arapça kıtanın pek çok yerinde özellikle Mısır, Tunus, Libya, Cezair, Mağrip, Moritanya ve Sudan gibi ülkelerin yöneticileri tarafından resmî yazışma ve konuşma dili olarak kullanılmıştır. Bu devletlerin bazılarının içerisinde yer alan Kıptilerden Hristiyan olan grupların ilk dilleri de Arapçadır.¹ Eritte ve Çad gibi ülkelerde Arapçayı ikinci bir dil olarak kullananların oranı ise %10'a ulaşmaktadır.²

Nijerya'ya Arapça, İslamla birlikte girmiş ve kendisiyle kitaplar yazılınca kadar pek çok merhale geçirmiştir. Araştırmacılar da Nijerya'da Arapçanın eski ve köklü bir dil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.³ Ayrıca Arap ve yabancı müslüman bilim adamları sayesinde

¹ Muhammed Osman Halilullah, "er-Rihletü fi edebî'l-Arabî en-Nicîrî: Dirâse, Tahlîliyye, Nakdiyye", *IUMJ* 7 (2) (2020), 161-164; Hasan Muhammed Kadramârî Bâbekr, "el-Eseru'l-Arabiyye fi'l-luğâti ve's-sekâfeti'l-İfrîkiyye", *Mecelletu't-Dirâset'il-İfrîki* 39 (2008), 1; Abdurrahîm İshâ el-Evvel, *el-Keşşâf fi'l-edebî'l-Arabî li'l-medâri's-seneviyye bi Garbi Afrikâ* (y.y., 1999), 6. 7; Musa Abdüsselâm Mustafa Abikan, "el-Gazel fi'ş-şî'ri'l-Arabî'n-Nicîrî beyne't-tecdid ve'l-muhâkât", *Mecelletü'l-kısmi'l-Arabî* 23 (2016), 284.

² Yusuf Muâz İbrahim, *Melâmihi tetavvuri'ş-şî'ri'-Arabî fi vilâyeti Katsina (Nijerya)* (Ümmü Dermân Üniversitesi Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 10, 11; *See Islam for Africa*, (Durban: Islamic Movement of South Africa, 1990), 32.

³ Ömer Mûsâ Gaden, *Edebü'r-rihle fi Divân revâhi'l-ezhâr min ravdu'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî* (Malezya, 2016), 2; Yusuf Muâz İbrahim, *Melâmihi tetavvuri'ş-şî'ri'-Arabî fi vilâyeti Katsina (Nijerya)*, 10, 11; Abikan, "el-Gazel fi'ş-şî'ri'l-Arabî'n-Nicîrî beyne't-tecdid ve'l-muhâkât", 286, 287. Ayrıca bk. Ayodele Abdullahi Zakariyyah,

Nijeryalı önde gelen bilim adamları Arap edebiyatı başta olmak üzere İslâm ve Arapça ilimlerinde derin bilgi sahibi olmuşlar,⁴ dinî alanın yanında⁵ şiir ve nesir türünde de pek çok kitap telif etmişlerdir.⁶ Özellikle Arap şiirinde Osman b. Fûdî (ö. 1232/1817)'nin⁷ ninesi şair Rukiyye, hem Arap bahirlerinden biri olarak bilinmeyen “bahru'l-kerîm” adında yeni bir bahir ortaya koymuş,⁸ hem de bu bahir tarzında şiir yazmış ve her bir şiirini de İslâm sevgisi saikiyle açmıştır. Buna şu beytini örnek olarak verebiliriz⁹:

تب لعل ترحم بأخي واعلم أن في جهنم سجن من عصى

“Ey kardeşim tevbe et, ümit edilirki bağışlanırsın, bilki (unutma) cehennem isyan edenlerin zindanıdır.”

Yirminci asrın ortalarında Nijerya üniversiteleri eğitim ve öğretimlerinde Arapça ve İslâm kültürü ile ilgili dersin okutulmasına karar verilmiştir. Hatta üniversiteler lisansüstü çalışmalarında Arapça ile ilgili konuların ele alınması ve çalışmaların Arapça yazılması hususunda görüş birliğine varmışlardır.¹⁰ Diğer taraftan Arapça, Nijerya toplumunda sadece dinî alanda değil, siyasî, ekonomik ve diplomatik alanlarda da hayati rol oynamaktadır.¹¹ Hevsâ ve Yoruba bilim adamları da dinî ve edebî alanlarda kitaplarını Arapça ile yazmışlardır.¹²

Nijerya'nın Sokoto¹³ şehri, yirminci asırda sosyal duruma yönelik emel ve ümitlerini yorumlayan meşhur şairlerle doluydu. Bu şairler inançlarına muhalif sosyal hayatı hem tenkit etmişler hem de toplumu ıslaha çağırmanın yanında sosyal çürümeye savaş açmışlardır. Yaşadıkları toplumda baskın olan hayata karşı mücadele vermişlerdir. Bu husustaki düşüncelerini şiirlerle açıklamaya çalışmışlardır. Sokoto şairleri içerisinde yer alan Vezîr Cüneyd (ö. 1997) de şiirlerinde toplumundaki ahlakî yıkıma karşı yapılan mücadelede sosyal hayatı hem tenkit etmiş ve hem de umut ve beklentilerini tasvir etmiş, fikir ve düşüncelerini edebî olarak Arap dilinde

“Nijerya'da Arap Dili Eğitimi Serancamı”, *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 50 (Temmuz 2017), 449-470.

⁴ Âdem b. Abdillâh el-İlûrî, *Misbâhu'd-dirasâti'l-edebiyye fi'd-diyâri'n-Nicîryâ* (y.y., 1967), 24; Evvel, *el-Keşşâf fi'l-edebi'l-Arabî li'l-medâri's-seneviyye bi Garbi Afrîkâ*, 7; Abikan, “el-Gazel fi's-şi'ri'l-Arabî'n-Nicîrî beyne't-tecdîd ve'l-muhâkât”, 284, 285; Gaden, *Edebü'r-rihle fi Dîvân revâhi'l-ehzâr min ravdı'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicîrî*, 2.

⁵ Ali Nâbi Suveyd, *Devru'l-medârisi'l-Arabiyye fi'd-diyâri'n-Nicîrî* (y.y., 1987), 5; İlûrî, *Misbâhu'd-dirasâti'l-edebiyye fi'd-diyâri'n-Nicîryâ*, 24; Ahmed Ebû Bekir Abdullah - Maslahuddîn Yusuf el-Murtaza, “İzdihâru'l-lugati'l-Arabiyye ve Âdâbuhâ fi Nijîryâ”, *el-Mü'temeru'd-Düvelî li'l-Lügati'l-Arabî* (Erişim 15 Eylül 2021).

⁶ Abikan, “el-Gazel fi's-şi'ri'l-Arabî'n-Nicîrî beyne't-tecdîd ve'l-muhâkât”, 287; İlûrî, *Misbâhu'd-dirasâti'l-edebiyye fi'd-diyâri'n-Nicîryâ*, 24; Suveyd, *Devru'l-medârisi'l-Arabiyye fi'd-diyâri'n-Nicîrî*, 5.

⁷ Osman b. Fûdî hakkında bk. Atıyye Umâr, *eş-Şeyh Osman b. Fûdî ve hareketuhu'l-islâhiyye cuzûrûhe ve te'sîrâtühe alâ Garbi Afrîkâ (1168-1233/1754-1817)* (Metlili: University of Ghardaia, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Mervyn Hiskett, “Batı Afrika'da Kurulan İki Derviş Devlet: Sokoto Hilafeti (1232-1317/1817-1900) ve Masina Devleti (1318-1279/1819-1862)”, çev. Kadir Özköse, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Aralık 2003), 173-202.

⁸ İlûrî, *Misbâhu'd-dirasâti'l-edebiyye fi'd-diyâri'n-Nicîryâ*, 24; Abikan, “el-Gazel fi's-şi'ri'l-Arabî'n-Nicîrî beyne't-tecdîd ve'l-muhâkât”, 286, 287.

⁹ Tamamı için bk. Âdem b. Abdillâh el-İlûrî, *el-Fevâkihu's-sâkuta* (Kahire: el-Meşhedu'l-Huseynî, t.y.), 8.

¹⁰ Gaden, *Edebü'r-rihle fi Dîvân revâhi'l-ehzâr min ravdı'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicîrî*, 2; Yusuf Muâz İbrahim, *Melâmihu tetavvuri's-şi'ri'l-Arabî fi vilâyeti Katsina (Nijerya)*, 12.

¹¹ Ahmed Ebû Bekir Abdullah – Murtaza, “İzdihâru'l-lugati'l-Arabiyye ve Âdâbuhâ fi Nijîryâ”.

¹² Arapçanın Hevsâ diline güçlü bir bağı olması nedeniyle açık ve net bir etkisi olmuştur. Hevsalılar divan, hükümet vesikası ve kitapların yazımında ve ayrıca şer'î mahkemelerde Arap harflerini kullanmışlardır. Şairler de çeşitli maksatlarla şiirlerini Arap harfleri ile yazmaya başlamışlardır. Bk. Nâsir Ahmed Sokoto, “el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”, *Degel Journal of Faculty of Arts And Islamic Studies* 14 (Haziran 2017), 3; Âdem b. Abdillâh el-İlûrî, *Mütez Târîhu Nijeryâ* (Beyrut, 1965), 143.

¹³ Sokoto *صكوتو* kelimesi; *صكت* şeklinde yazılır. Ayrıca kelime, sin ile *صكوتو* yahutta *صكت* şeklinde de yazılmaktadır. Sokoto, Osman b. Fûdî'nin 1803 yılının başlarında kurduğu Derviş devletinin başşehridir. Burası bugün Nijeryanın güneyinin tamamını ve Kamerun, Nijer ve Benin'in büyük bir kısmını kapsa. Bk. Gaden, *Edebü'r-rihle fi Dîvân revâhi'l-ehzâr min ravdı'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicîrî*, 2.

tahlil etmiştir.¹⁴ İslâm dinine sıkı sıkıya bağlı ecdadından miras kalmış olan kültürü yakıp yıkan sömürgecilerin hile ve entrikalarından vatanın başına gelenlere karşı duyduğu öfkesinden dolayı “eş-Şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan” kasidesini yazmıştır.¹⁵

1. Vezîr Cüneyd’in Hayatı ve Edebî Kişiliği

Tam adı Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî b. Ahmed b. Gutâtada b. Leyyim el-Fulânî’dir.¹⁶ 1906 yılında Sokoto’da¹⁷ İngiltere’nin Nijerya’yı işgalinden üç yıl sonra¹⁸ hem ilim hem de siyasetle meşgul olan ve Sokoto vezirliği görevini yapan bir aile içinde doğmuştur. Doğduğunda babası Muhammed b. Ahmed 1903’teki İngiliz işgali esnasında vezirlik görevini yapıyordu.¹⁹ Baba yönünden Gutâta, anne yönünden ise şeyh Osman b. Fûdî’nin kızı Esmâ’nın soyundan gelmektedir.²⁰ Baba Muhammed b. Ahmed, oğlu Vezîr Cüneyd’in doğumundan dört,²¹ İngiliz işgalinden ise üç yıl²² sonra 1910 yılında ölmüştür.²³ Yetim olarak büyümüş olan Vezîr

¹⁴ Nâsır Ahmed Sokoto, “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, *Proceeding of the international conference on Arabic studies and Islamic Civilization İcasic*, (Kuala Lumpur, 2014), 211, 212.

¹⁵ Gazâlî Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, *Proceeding of the international conference on Arabic studies and Islamic Civilization İcasic, Sust journal of Humanities* 18/3 (Semtember 2017), 108.

¹⁶ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye”, *Mecelletü külliyyeti’l-dirâseti’l-Arabîyye* 38 (Temmuz 2020), 1747; Ömer Ebû Bekir el-Hâc, *el-Vezîr Cüneyd Kenâsîr* (Sokoto: Kısmu’l-lugati’l-Arabî, 1981), 2, 3; Ömer Muhammed, “es-Sıfatü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi divâni ifâdeti’t-tâlibîn”, *Mecelletü’l-dirâsâti’l-Arabîyye* 1 (2018), 345. Ayrıca Bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 108; Musa Abdüsselâm Mustafâ Abikan, “el-Edebü’l-İslâmî fi divâni’l-Vezîr Cüneyd”, *Mecelletü’z-zerkâi* 19/2 (2019), 197; Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu’l-inşâiyye fi divân revâhi’l-ezhâr min ravdi’l-cinân li’l-Vezîr Cüneyd-dirâse, belâgiyye, tahlîliyye* (Gana, 2015), 6. Bir başka kaynaktan ise; “Cüneyd b. Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Ebî Bekir el-Buhârî” şeklinde geçmektedir. Bk. Halim Öznurhan, “Buhârî, Cüneyd b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/217.

¹⁷ Kemal Bâbîkir, “Nefsetü’l-mastar an ahbesi’l-usûr li’l-Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî”, *Mecelletü’l-dirâsâti’l-lugavî* 10 (Aralık 2013), 27; Hâc, *el-Vezîr Cüneyd Kenâsîr*, 2, 3; Ayrıca Bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu’cemi’l-müellifin* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), 127; Sokoto, “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 211, 212; Yahyâ Muhammed Emîn, *Tuhfetu vuzerâu Sokoto fi’s-Sekâfeti’l Arabîyye ve’l-İslâmîyye et-Tabatu’s-Sâniyye* (Sokoto, 2009), 51; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyâri’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”, (Erişim 7 Eylül 2019).

¹⁸ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye”, 1747; Ömer Muhammed, “es-Sıfatü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi divâni ifâdeti’t-tâlibîn”, 345; Hâc, *el-Vezîr Cüneyd Kenâsîr*, 2, 3. Ayrıca Bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109.

¹⁹ Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109; Ömer Muhammed, “es-Sıfatü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi divâni ifâdeti’t-tâlibîn”, 345; Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”, 2, 3. Ayrıca Bk. Öznurhan, “Buhârî, Cüneyd b. Muhammed”, Ek-1/217.

²⁰ Hâc, *el-Vezîr Cüneyd Kenâsîr*, 2, 3. Ayrıca Bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109; Ömer Muhammed, “es-Sıfatü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi divâni ifâdeti’t-tâlibîn”, 345; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyâri’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”; Sheikh Magary, (Erişim 14 Eylül 2015).

²¹ Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyâri’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”; Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109; Hâc, *el-Vezîr Cüneyd Kenâsîr*, 2, 3. Ayrıca bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109.

²² M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu’cemi’l-müellifin*, 127; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyâri’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”; Gaden, *Edebü’r-rihle fi Divân revâhi’l-ezhâr min ravdi’l-cinân li’l-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 2.

²³ M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu’cemi’l-müellifin*, 127; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyâri’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”; Hâc, *el-Vezîr Cüneyd Kenâsîr*, 2, 3; Ayrıca bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109.

Cüneyd²⁴, babasının vefatından sonra dört yaşında bir çocuk olduğu²⁵ için bakımı önce amcası “Emîn” lakaplı Vezîr Muhammed Sambo b. Ahmed’in sorumluluğunda olmuş ve bu durum onun 1912 yılında vefatına kadar devam etmiştir. Daha sonra sorumluluğunu en büyük kardeşi Vezîr Abdülkadir üstlenmiştir.²⁶ Vezîr Cüneyd çocukluğundan itibaren pek çok avantajlara sahip, seçkin²⁷ ve akranları içerisinde çok yönden üstün olarak yetişmiştir. Onda Hevsâ ve Fulânî²⁸ kabilelerinde yaygın gelenek olan çocuklarla birlikte oyun oynama alışkanlığı olmamıştır.²⁹ O, küçük yaşından itibaren ilme karşı tutkunluğu, bilim adamlarına karşı saygı ve sevgisi ile tanınmış³⁰ ve on iki yaşında Kur’ânı ezberledikten³¹ sonra Sokoto bölgesinin önde gelen âlimlerinden Arap-İslâm ilimlerine dair dersler almıştır.³² Oluşum ve hazırlık döneminde tefsir, hadis, sarf, belagat, edebiyat, tarih vs. alanlarında tahsil yaparak aklî ve naklî algısı genişlemiştir. Bu eğitim ve öğretim tam yirmi yılını almıştır.³³ İlk hocası olarak bölgedeki Muhammed Bello mescidinin imamı Abdülkâdir b. Ebî Bekir zikredilmektedir. Ondan Osman b. Fûdî’nin eserlerini okumuştur. Daha sonra Yahyâ b. Halil’den edebiyat, şiir ve Yahyâ b. Abdülkâdir’den ise hadis dersleri tahsil etmiştir.³⁴ Bu hocalarından Arapçanın yanında Fülânî dilini de öğrenmiştir.³⁵ Büyük

²⁴ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1747; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyârî’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”; Hâc, *el-Vezîr Cüneyd Kenâsir*, 2, 3; Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109.

²⁵ Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyârî’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”.

²⁶ Sokoto, “Nakdu’l-hayâtî’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahîliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 211, 212; Ömer Muhammed, “es-Sifâtü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi divâni ifâdeti’t-tâlibîn”, 345; Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”, 2, 3. Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyârî’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”; Öznurhan, “Buhârî, Cüneyd b. Muhammed”, Ek-1/217.

²⁷ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1747; Ömer Muhammed, “es-Sifâtü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi divâni ifâdeti’t-tâlibîn”, 345; Hâc, *el-Vezîr Cüneyd Kenâsir*, 2, 3. Ayrıca bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109.

²⁸ Fülânî hakkında bk. Mervyn Hiskett, “Kuzey Nijerya”, çev. Kadir Özköse, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2004), 249-260.

²⁹ Hâc, *el-Vezîr Cüneyd Kenâsir*, 2, 3. Ayrıca bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyârî’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”.

³⁰ Abikan, “el-Edebü’l-İslâmî fi divâni’l-Vezîr Cüneyd”, 197; Hâc, *el-Vezîr Cüneyd Kenâsir*, 2, 3. Ayrıca Bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyârî’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”.

³¹ M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu’cemi’l-müellifîn*, 127; Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109; Bâbikir, “Nefsetü’l-mastar an ahbesi’l-usûr li’l-Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî”, 27; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyârî’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”; Abikan, “el-Edebü’l-İslâmî fi divâni’l-Vezîr Cüneyd”, 196-204; Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu’l-inşâiyye*, 6.

³² Ömer Muhammed, “es-Sifâtü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi divâni ifâdeti’t-tâlibîn”, 345; Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1747; Halîlullah, “er-Rihletü fi edebî’l-Arabî en-Nicîrî: Dirâse, Tahlîliyye, Nakdiyye”, 161; Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu’cemi’l-müellifîn*, 127; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyârî’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”.

³³ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1747; Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 110; Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu’l-inşâiyye*, 6.

³⁴ Abikan, “el-Edebü’l-İslâmî fi divâni’l-Vezîr Cüneyd”, 197; Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”, 2, 3; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyârî’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”; Sheikh Magary, Öznurhan, “Buhârî, Cüneyd b. Muhammed”, Ek-1/217.

³⁵ Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”, 2, 3; Ömer Muhammed, “es-Sifâtü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi divâni ifâdeti’t-tâlibîn”, 345; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyârî’l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”; Sheikh Magary.

kardeşinin tavsiyesi ile bir âlimden diğerine intikal etmiştir.³⁶ İlim yolunda ortaya koyduğu bütün bu çaba ve gayretin sonucunda geniş bir kültür elde etmiş,³⁷ idrak ve kabiliyeti genişlemiştir.³⁸ Özellikle sarf, aruz, belagat ilimlerinde uzmanlaşmıştır. İlim yolculuklarında harika kasideler yazarak yeteneğini ortaya koymuş ve edebî kişiliğini oluşturmuştur.³⁹ Hocası Muhammed Bello Abdülkâdir b. Ebî Bekir'in meclisini edindiği ilimlerde uzmanlaşmak için mekân edinmiş ve orada pek çok ilmî müzakereye katılmıştır.⁴⁰ Hükümette pek çok görev almış ve geleneksel bilim adamlarından kabul edilen Vezîr Cüneyd pek çok alanda yazılmış kitapları mütala etmiş, yerel yabancı kültürden gerekli pay sahibi olmuştur.⁴¹

Câhiliyye ve Abbasi dönemi Arap edebiyatından etkilenen⁴² Vezîr Cüneyd Nijerya'nın ilmî merkezlerden biri olan Sokoto şehrinde büyümesinden dolayı şiir yeteneği erken dönemde gün yüzüne çıkmış, eski ve yeni şairlerin divanlarına kendini vakfetmiştir.⁴³ Diğer yönden Afrika ve Arap ülkelerine ilim yolculuğuna çıkmış⁴⁴ ve gittiği her yerde her bir âlime eşlik etmiştir. Bu konuda amcasının büyük desteğini görmüştür. Şöyle ki amcası onu geleceğe yönelik harekete geçirmek ve ilme teşvik etmek için bölgenin bazı meşhur alimlerine götürmüştür.⁴⁵ Sonraları dil ve edebiyatta otorite kabul edilen Şeyh Kadı Yahyâ en-Nevevî'nin yanına gitmiş, o da ona kütüphanesini açmıştır. Bu da bilgi ve kültürünün genişlemesine ciddi katkı yapmıştır.⁴⁶ Diğer taraftan pek çok sanat dalında yazılmış kitapları gözden geçirmiştir.⁴⁷ İngilizlerin Sokoto İslam

³⁶ M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu'cemi'l-müellifin*, 127; Bello, "Maa kasideti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeye-tahliliyye", 109; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, "Dikkatu ihtiyâri'l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd".

³⁷ Amcası vezir Sambo'nun himayesinde yetişti. İlim halka ve enstitülerine devam ederek tahsilini yapmıştır. Bu halkalardan dîni ilimleri ve Arapça ve Fülânî dillerini öğrenmiştir. Bu eğitimin sonucunda geniş bir kültür elde etmiştir. Bk. Bello, "Maa kasideti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeye-tahliliyye", 109; Ömer Muhammed, "es-Sıfatü'l-müşebbehe ve delâlatühe fi divâni ifâdeti't-tâlibîn", 345.

³⁸ Abikan, "el-Edebü'l-İslâmî fi divâni'l-Vezîr Cüneyd", 197; Abdülbâkî Şuayb Agâka, "el-Mutârâha beyne'l-Vezîr Cüneyd ve necluhu Sambo Veli Cüneyd", *Mecelletü'n-Nahda*, Nijerya, 1999; Bello, "Maa kasideti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeye-tahliliyye", 110.

³⁹ Bello, "Maa kasideti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeye-tahliliyye", 110; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, "Dikkatu ihtiyâri'l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd".

⁴⁰ Veli Cüneyd Sambo, "el-Vezîr Cüneyd ve tatbikuhu li't-terbiyyeti'l-İslâmiyye fi hayâtihi'l-ilmiyye", *Mecelletü külliyyeti'-âdâb ve'd-dirâsât* (Nijerya, 2000), 215. Ayrıca Bk. Bello, "Maa kasideti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeye-tahliliyye", 110; Ömer Muhammed, "es-Sıfatü'l-müşebbehe ve delâlatühe fi divâni ifâdeti't-tâlibîn", 346.

⁴¹ Bk. Ebû Süleymânü, "el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye", 1748; Halîlullah, "er-Rihletü fi edebi'l-Arabî en-Nicîrî: Dirâse, Tahliliyye, Nakdiyye", 161; Gaden, *Edebü'r-rihle fi Divân revâhi'l-ehzâr min ravdı'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 3.

⁴² Ebû Süleymânü, "el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye", 1747.

⁴³ Halîlullah, "er-Rihletü fi edebi'l-Arabî en-Nicîrî: Dirâse, Tahliliyye, Nakdiyye", 161; Sokoto, "el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliliyye", 3; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, "Dikkatu ihtiyâri'l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd".

⁴⁴ Bk. Ebû Süleymânü, "el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye", 1747; Gaden, *Edebü'r-rihle fi Divân revâhi'l-ehzâr min ravdı'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 2.

⁴⁵ Ebû Süleymânü, "el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye", 1747; Bello, "Maa kasideti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeye-tahliliyye", 109.

⁴⁶ Halîlullah, "er-Rihletü fi edebi'l-Arabî en-Nicîrî: Dirâse, Tahliliyye, Nakdiyye", 161.

⁴⁷ Ebû Süleymânü, "el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye", 1748; Gaden, *Edebü'r-rihle fi Divân revâhi'l-ehzâr min ravdı'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 3.

devletine üç sene hâkim olmasından⁴⁸ sonra da eğitim halkalarına ve ilmî enstitülere devam etmeyi sürdürmüştür.⁴⁹

Bölgede Arap edebiyatı alanında otorite sahibi olan⁵⁰ Vezîr Cüneyd dünyanın ihtiras ve cazibesine kapılmadan yetişmiştir. Onun bütün istek ve arzusu ilim olmuş, duygu ve düşüncesini ilme adanmış birisidir. Ayrıca o, yüksek himmet, basiret, keskin zekâ ve büyük bir çaba ve gayret içerisinde olan birisidir. Yetişme sürecinde fâsîh Arapçayı öğrenmeleri için çöle gönderen Arapları taklit ederek çöle gitmiştir. Orada bu dili konuşanlar arasında günler geçirmiş, kişiliği olgunlaşmış, Arapçaya en iyi şekilde vakıf olmuş, sarf ve nahiv ile ilgili kıymetli kitaplar yazmıştır.⁵¹ Vakitlerini Sokotaya gelen ulema ve öğrenci ile geçirmiş, özellikle Arapça ilimleri ve İslâm Arap kültürünü okutarak pek çok öğrenciler yetiştirmiştir.⁵²

Önceleri Sokoto'da orta öğretimde öğretmen,⁵³ 1940 yılında Külliyyetü'l-Müallimât'a öğretici ve daha sonra sultanın dinî konularda müsteşarı olarak tayin edilmiştir.⁵⁴ 1948 yılında ise kardeşi Abbas'ın yerine vezîr olarak atanmıştır.⁵⁵ Özellikle Nijerya'daki Müslümanların problemlerini çözmek için oluşturulan bazı kurumlarda etkin rol oynamıştır.⁵⁶ Siyasî alanda yer almış ve Kuzey Nijeryanın başşehri Kaduna'daki Meclisü'l-Ümerâ ve'r-Rüesâ'nın üyesi olarak aktif görev almış⁵⁷ ve Kuzey Naibler Meclisi'nde Sokoto temsilciliği yapmıştır.⁵⁸ Hükümette pek çok görev üstlenmiş, siyasî ve şeref nişanelerini takmıştır. Çok sayıda Afrika ve Arap ülkesine yolculuk yapmış ve ayrıca dünya devletlerinin pek çok heyetine başkanlık etmiştir.⁵⁹ Nijeryadaki bütün Müslümanları bir araya toplayan "el-Meclisü'l-A'lâl li's-Şuûni'l-İslâmiyye"nin kurulmasına iştirak etmiştir.⁶⁰ Kuzey Nijerya'nın ilk başbakanı Ahmed Bello'nun kurduğu "Cemâtü Nasri'l-İslâm"ın ilk başkanı olmuştur. Ayrıca Sokoto vilayetindeki Yazma Eserler ve Belgeler Merkezinin ilk müdürü olarak tayin edilmiştir.⁶¹ 1961 yılında Nijeryanın en büyük üniversitesi olan Ahmedu Bello Üniversitesi kendisine edebiyat alanında fahrî doktora ünvanını

⁴⁸ M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu'cemi'l-müellifin*, 127; Sokoto, "Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linüniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi", 212.

⁴⁹ Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 7; Sokoto, "Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linüniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi", 212.

⁵⁰ Sokoto, "el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliliyye", 3.

⁵¹ Halîlullah, "er-Rihletu fi edebi'l-Arabî en-Nicîri: Dirâse, Tahliliyye, Nakdiyye", 161.

⁵² Ebû Süleymânü, "el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye", 1748; Bello, "Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanin ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyee-tahliliyye", 109.

⁵³ Halîlullah, "er-Rihletu fi edebi'l-Arabî en-Nicîri: Dirâse, Tahliliyye, Nakdiyye", 161; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu'cemi'l-müellifin*, 127; Öznurhan, "Buhârî, Cüneyd b. Muhammed", Ek-1/217.

⁵⁴ Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 7; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu'cemi'l-müellifin*, 127; Halîlullah, "er-Rihletu fi edebi'l-Arabî en-Nicîri: Dirâse, Tahliliyye, Nakdiyye", 161.

⁵⁵ M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu'cemi'l-müellifin*, 127; Halîlullah, "er-Rihletu fi edebi'l-Arabî en-Nicîri: Dirâse, Tahliliyye, Nakdiyye", 161; Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 7; Öznurhan, "Buhârî, Cüneyd b. Muhammed", Ek-1/217.

⁵⁶ Halîlullah, "er-Rihletu fi edebi'l-Arabî en-Nicîri: Dirâse, Tahliliyye, Nakdiyye", 161; Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 7; Öznurhan, "Buhârî, Cüneyd b. Muhammed", Ek-1/217.

⁵⁷ Halîlullah, "er-Rihletu fi edebi'l-Arabî en-Nicîri: Dirâse, Tahliliyye, Nakdiyye", 161; Öznurhan, "Buhârî, Cüneyd b. Muhammed", Ek-1/217.

⁵⁸ M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu'cemi'l-müellifin*, 127; Gaden, *Edebü'r-rihle fi Divân revâhi'l-ezhâr min ravdi'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicîri*, 3.

⁵⁹ Halîlullah, "er-Rihletu fi edebi'l-Arabî en-Nicîri: Dirâse, Tahliliyye, Nakdiyye", 161.

⁶⁰ Ebû Süleymânü, "el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye", 1748; Gaden, *Edebü'r-rihle fi Divân revâhi'l-ezhâr min ravdi'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicîri*, 3.

⁶¹ M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu'cemi'l-müellifin*, 127; Öznurhan, "Buhârî, Cüneyd b. Muhammed", Ek-1/217.

vermiştir.⁶² Ömrünün çoğunu İslâm Arap kültürünü yıkmaya çalışan İngiliz sömürgesi döneminde geçirmiştir.⁶³

İslâm'ı ciddî anlamda savunmuş, tahrife uğramış sosyal hayatı, İslâmî değerlere muhalif oluşumları ve bu konudaki fikirleri eleştirmiştir. İşgalcilere Arapça ve Hevsâ dili ile cevap vermiş ve ayrıca kıymete değer siyasî fikirleri etkin ve cezbedici bir üslup ile yaymıştır. Arapça ve Hevsâ dilinde edebî eserler bırakmış olması⁶⁴ ve lahın konusunda titiz davranmasından dolayı Tahâ Hüseyin (ö. 1973), Abbâs Mahmûd el-Akkâd (ö. 1964) ve Abdullah ed-Tayyib (ö. 2003) gibi önemli şairler arasında zikredilmiştir.⁶⁵

Yirminci asırda Tahâ Hüseyin modern Arap edebiyatının lideri kabul edildiği gibi Vezîr Cüneyd de Nijerya Arap edebiyatının lideri kabul edilmektedir. Çünkü o, nahiv alimi, usta bir dilci ve edebiyatçı, çok titiz bir tarihçidir. Bütün bunlar Vezîr Cüneyd'in yirminci asırda Kuzey Nijeryadaki en seçkin, en iyi yazar ve edebiyatçılardan olduğunu göstermektedir.⁶⁶ Yapmış olduğu ilmî çaba ve katkılardan dolayı Senegal, Mağrip ve Libya'dan fahrî nişane almıştır. Çeşitli ülkelere gerçekleştirdiği ilmî ve resmî ziyaretler vesilesiyle Sudan, Mısır, Nijer, Sanegal, Mağrip, Libya, Ürdün, Irak, Kudüs gibi ülkeleri görme fırsatını yakalamıştır. Bu ziyaretleri bir turist gibi değil, bir edebiyatçı ve bir araştırmacı edasıyla yapmıştır.⁶⁷ Kısacası Vezîr Cüneyd şiirsel yeteneği olan ve düşünmeden doğaçlama olarak süratli bir şekilde şiir söyleyebilen bir şairdir. O gördüğü ve aklına gelen bir şeyi hassas ve güzel bir şekilde niteleyebilmektedir. Onun değerli bir şiir divanı vardır. Bu divanı anlamsal tasvirlerle dolu olup, harika üslubu ve derin bir hayal dünyası vardır.⁶⁸

1.1. Vezîr Cüneyd'in Vefatı ve Ulemanın Onun Hakkındaki Sözleri

Nijerya Arap edebiyatının lideri kabul edilmiş, hayatını ilme ve İslâmî kültüre adanmış olan şair Vezîr Cüneyd üç gün hasta yattıktan sonra 1417/1997 yılı Ramazan ayının ilk perşembe günü vefat etmiş ve Sokoto şehrinde yer alan bakanlıktaki evinde defnedilmiştir.⁶⁹

Afrikanın ulusal ve yerel gazeteleri Vezîr Cüneyd'in ölüm haberini vermişlerdir. Sokoto şehrinin bazı âlimleri de geride bıraktığı mirası yad ederek, onun için mersiye yazmışlardır. Bu âlimler içerisinde yer alan Sambo Veli Cüneyd şöyle der:⁷⁰

⁶² Öznurhan, "Buhârî, Cüneyd b. Muhammed", Ek-1/217.

⁶³ Gaden, *Edebü'r-rihle fî Divân revâhi'l-ezhâr min ravdî'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 3; Sokoto, "Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi", 213.

⁶⁴ Sokoto, "Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi", 213.

⁶⁵ Sokoto, "el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliyye", 3.

⁶⁶ Bello, "Maa kasideti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeh-tahliliyye", 111. Ayrıca bk. Gaden, *Edebü'r-rihle fî Divân revâhi'l-ezhâr min ravdî'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 2-5; Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 7.

⁶⁷ Ömer Muhammed, "es-Sıfatü'l-müşebbehe ve delâlatühe fî divâni ifâdeti't-tâlibîn", 346.

⁶⁸ Ebû Süleymânü, "el-Kıyamu'l-cemâliyye fî şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye", 1748; Gaden, *Edebü'r-rihle fî Divân revâhi'l-ezhâr min ravdî'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 3; Ömer Muhammed, "es-Sıfatü'l-müşebbehe ve delâlatühe fî divâni ifâdeti't-tâlibîn", 346.

⁶⁹ Ebû Süleymânü, "el-Kıyamu'l-cemâliyye fî şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye", 1748. Ayrıca Bk. Bello, "Maa kasideti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeh-tahliliyye", 111; Gaden, *Edebü'r-rihle fî Divân revâhi'l-ezhâr min ravdî'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 3; Sokoto, "el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliyye", 2, 3; Nâsir Ahmed Sokoto, *el-Kıyamu'r-rûhiyye fî şî'ri'l-Vezîr Cüneyd b. el-Vezîr -el-Buhârî* (y.y., 2001), 22; İbn Abd Rabbih el-Endelüsî, *Kitâbu'l-Ikdil-Ferîd* (Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.), 1/22; Ömer Muhammed, "es-Sıfatü'l-müşebbehe ve delâlatühe fî divâni ifâdeti't-tâlibîn", 347; Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 10.

⁷⁰ Bello, "Maa kasideti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeh-tahliliyye", 111.

يا عين جودي منك بالمدراري ننعى به ابن الوزير بخاري

ذاك الوزير جنيد أوجد عصره بحر العلوم بزیده الزخار

“Ey göz! Vezîr Cüneyd'in ölümünden dolayı ağla, biz onun yasını tutuyoruz,
O, asrının eşi benzeri olmayan ve zamanının ilimlerini toplayandır.”

Aydın kesiminden el-Emîn Ebû Minka gibi bazıları da Vezîr Cüneyd için mersiye yazmışlardır.⁷¹ Oğlu da onun için şu mersiye yazmıştır⁷²:

يا رب ألحقه مع الأبرار مات الوزير وكل شيء هالك

“Yâ rabbi onu iyiler ve siddıklarla haşreyle, Vezîr ölmüş, ondan sonra hiçbir şey devam etmemiştir. (yani her bir şey Vezîr ile birlikte ölmüştür.)”

İnsanlar hem onun yaptığı iyi ve güzel şeylerden bahsederler hem de onun hakkında medihte bulunan kişi maşallah diyerek şu beyti okur:

إنما المرء حديث بعده فكن حديثنا حسنا لمن وعى

“Kişi öldükten sonra geride kalan amelleri ile hatırlanır, güzel bir hatıra bırakmaya hürslü ol.”

Züht ve takva sahibi olan Vezîr Cüneyd, vefat ettiğinde geriye vefatından bir gün önce kendisine gelen bir misafirin hediye ettiği az miktar paradan başka bir şey bırakmamıştır. Bu da onun zühd hayatı yaşadığını göstermektedir.⁷³

1.2. Eserleri

Sokoto tarihinde edîb, şair ve önemli bir otorite⁷⁴ sahibi olan Vezîr Cüneyd el yazmalarını toplamada ve çeşitli maksatlarla harika şiir yazmada çok büyük bir gayret sarf etmiş⁷⁵ ve kendisinde pek çok hasletleri toplamış birisidir.⁷⁶ Ayrıca genel olarak Afrika'da, özel olarak da Nijerya'da Arap kültürünü yayanlar ve ayakta tutanlar içerisinde zikredilir.⁷⁷

Hayatını ilim ve İslâmî kültürün yayılmasında geçirmiş olan Vezîr Cüneyd geride övgüyü hak edecek ilmî eserler bırakmıştır.⁷⁸ Sokoto hilafetinde bakanlığın yükünü taşımasına rağmen

⁷¹ Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 111. Ayrıca bk. Sokoto, “Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahlîliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 213.

⁷² Sokoto, “el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”, 2, 3.

⁷³ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1749; Öznurhan, “Buhârî, Cüneyd b. Muhammed”, Ek-1/217.

⁷⁴ Abikan, “el-Edebü'l-İslâmî fi divâni'l-Vezîr Cüneyd”, 197; Ali Muhammed - İbrâhîm Şeyh, “el-Vasfu fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye li ba'dı'l-kasâid fi divânihi”, *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Arabîyye (Silsile Cedîde)* 1 (2018), 158; Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1739.

⁷⁵ Ali Muhammed - İbrâhîm Şeyh, “el-Vasfu fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye li ba'dı'l-kasâid fi divânihi”, 159; Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1749.

⁷⁶ Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 110; Abikan, “el-Edebü'l-İslâmî fi divâni'l-Vezîr Cüneyd”, 196-204.

⁷⁷ Ömer Muhammed, “es-Sıfatü'l-müşebbehe ve delâlatühe fi divâni ifâdeti't-tâlibîn”, 346.

⁷⁸ Abikan, “el-Edebü'l-İslâmî fi divâni'l-Vezîr Cüneyd”, 197; Ömer Muhammed, “es-Sıfatü'l-müşebbehe ve delâlatühe fi divâni ifâdeti't-tâlibîn”, 346; Endelusi, *Kitâbu'l-Ikdil-Ferîd*, 1/22; Sokoto, “Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahlîliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 213.

şiiir ve tarih alanında yazarak edebiyat alanındaki aktivitesini artırarak devam ettirmiştir.⁷⁹ Çalışmalarını Arapça, Hevsâ ve Fûlânî dillerinde kaleme alarak edebî mirası yaşatmaya, bölgesinde ilim ve kültürü canlı tutmaya gayret göstermiştir.⁸⁰ Özellikle Osman b. el-Fûdî'nin mirasını korumak için büyük çaba harcamıştır. Bu yolda el yazmaları ve vesikalar için evinde bir mekân oluşturmuştur. Hatta Sokoto tarihi eserler müzesini kurmuş ve “Meclisu İdare Merkezi't-Turâsi's-Sokoto”nun başkanı olmuştur. Ayrıca bu dönemde geçmişten kalan pek çok eserleri toplamış ve tahkik etmiştir.⁸¹

İlmî ve edebî yeteneğe sahip olmanın yanında dilde iyi bir noktaya gelmiş olması ile gerek şiiir ve nesir alanında gerekse Arapça sarf ve nahiv alanlarında kıymeti haiz pek çok eser yazarak,⁸² geride atmışa yakın eser bırakmıştır.⁸³ Bu eserleri içerisinde klasik Arap şiiiri tarzında kırk kasideden oluşan küçük hacimli “*Revâ'ihu'l-Ezhâr min Ravzâti'l-Cinân*” adında bir divanı vardır.⁸⁴ Ayrıca Osmân b. Fûdî'nin kızı Esmâ Binti Fûdî'nin (ö. 1792/1894) bazı kıssalarını da Arapçaya tercüme etmiştir.⁸⁵

2. Vezîr Cüneyd'in Şairliği ve Şiirleri

Vezîr Cüneyd Nijerya'da 1904-1996 yılları arasında ünlü kişilerden biri olarak tanınan,⁸⁶ dinleyenin usanmayacağı kaside sahibi birisidir. Usta bir şair olmasının yanında Nijerya'nın dil, edebiyat ve tarih alanlarına hâkim, gerek siyasî, gerekse kültürel alanda aktif rol alan edip ve şairlerinin en meşhurlarından olarak kabul edilmiştir.⁸⁷ Afrika bölgesi şairleri arasında klasik ve modern Arap şiiirini başarıyla bir arada işleyen ilk şairlerden kabul edilmektedir. Şiirsel yeteneği erken yaşta ortaya çıkmış şairin şiirine sosyal meselelere ek olarak din, mersiye ve medih gibi

⁷⁹ Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 110; Sokoto, “el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”, 3.

⁸⁰ Sokoto, “Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahîliyye linüniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 213.

⁸¹ Çalışmalarından bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: 1- Kalâ'iidül'l-ikyân fi zikri umûri's-Şeyh 'Osmân, Sokoto, ts. 2- Zabtü'l-mültekatât mine'l-ahbârî'l-müteferrika fi'l-mü'ellefât, Sokoto, ts. 3-İdâdetü't-tâlibîn fi zikri ba'zı kasâ'idî emîri'l-mü'minîn Muhammed Bello, Sokoto, ts. 4- Müthîfü'l-ihvân bi-mâ etâ fi'l-Keşf ve'l-beyân, Kano, ts. 5- Ta'limü'l-ihvân bi-zikri men te'allettü minhü lugate'l-Fûlân, Zaria, ts. 6-Tefricü'n-nefs bi-zikri ziyâreti'l-İrâk ve'l-Kuds, Sokoto, ts. 7- 'Arfû'r-reyhân fi'tt-berrik bi-zikri's-Şeyh 'Osmân, Zaria, ts. 8- Merte 'u'l-ezhân 'alâ lugatî'l-Fûlân, Zaria, ts. 9- Neylü'l-ereb fi istikşâ'i'n-nesebi'l-Fûlânî (Bk. Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 9, 10; Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 110; Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye”, 1749.)

⁸² Halilullah, “er-Rihletu fi edebî'l-Arabî en-Nicîrî: Dirâse, Tahlîliyye, Nakdiyye”, 161; Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 9, 10; Gaden, *Edebü'r-rihle fi Dîvân revâhi'l-ezhâr min ravdî'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 3; Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 109; Musa Abdüsselâm Mustafa Abikan, “eş-Şî'ri's-süfi fi Nijeryâ: Defâiu ve't-ticâhât”, *Islamic Research Institute* (Erişim 31 Ocak 2021); Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye”, 1748; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu'cemi'l-müellifin*, 127; Gaden, *Edebü'r-rihle fi Dîvân revâhi'l-ezhâr min ravdî'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 3; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyâri'l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd”.

⁸³ Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 110; Bâbikir, “Nefsetu'l-mastar an ahbesi'l-usûr li'l-Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî”, 27.

⁸⁴ Gaden, *Edebü'r-rihle fi Dîvân revâhi'l-ezhâr min ravdî'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*, 3; Öznurhan, “Buhârî, Cüneyd b. Muhammed”, Ek-1/217.

⁸⁵ Muhammed er-Râbi Suad, *Musâhemetu ulamâi bilâdi Hevsâ fi humâyeti'l-lugati'-Arabiyye ve neşruhâ fi Ğarbi İfrikiyye* (Kano: Bayero University, 2013), 9.

⁸⁶ Abikan, “eş-Şî'ri's-süfi fi Nijeryâ: Defâiu ve't-ticâhât”; Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye”, 1748; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu'cemi'l-müellifin*, 127; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyâri'l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd”.

⁸⁷ Abikan, “el-Edebü'l-İslâmî fi dîvânî'l-Vezîr Cüneyd”, 198, 199; Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye”, 1748; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü mu'cemi'l-müellifin*, 127; Bâbikir, “Nefsetu'l-mastar an ahbesi'l-usûr li'l-Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî”, 27; Muhammed Safiyyu Abdulkadir, “Dikkatu ihtiyâri'l-elfâz ve tarâfetihâ fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd”.

geleneksel şiir sanatı hâkim olmuştur. Onun edebî faaliyeti Arapça ile sınırlı kalmamış bazı şiirlerini de Fulânî ve Hevsâ dillerinde yazmıştır.⁸⁸ Yetenekli bir şair olarak Vezîr Cüneyd düşünmeden süratli bir şekilde doğaçlama şiir söyleyebilmiştir. O gördüğü ve aklına gelen bir şeyi hassas bir şekilde niteleyebilen üslubu ve derin bir hayali olan birisidir.⁸⁹

Vezîr Cüneyd Afrika'da Arap şiirini geniş bir alanda ele alan sosyal ve kültürel konuları işleyen pek çok kasidesiyle edebiyata etki eden meşhur şairlerden biri olarak bilinmektedir. Araştırmacılar da edebî kişiliği hususunda tartışmasız ittifak etmişlerdir. Nijerya'nın içinde ve dışındaki çeşitli üniversiteler, enstitüler, pek çok farklı alanlarda yapılan kongreler, sempozyumlar, araştırmalar ve yazılan makaleler Vezîr Cüneyd'in Arapça ve edebiyat konusunda çok iyi ve sanat yönünden harika olduğunu belirtmektedir.⁹⁰ Şiiri Afrika şiir konularına uygun tarzda gelişmiş, üslubuna güçlü duygu ve sanatsal gerçeklik damgasını vurmuştur.⁹¹ Seyahat ettiği yerleri ustaca tasvir etme yeteneğine sahip birisi olarak⁹² 1940 ile 1960 yılları arasında yaptığı seyahatlerinde ziyaret ettiği Afrika ve Arap toplumlarının doğal, sosyal davranış ve faaliyetlerini gözlemleyerek ateşli, coşkulu duygu ve hissiyatını şiirlerine yansıtmıştır.⁹³

Şiirlerinde Hz. Peygamber'e övgüler yer almakta, kasidesini yazarken girişte ve sonunda Hz. Peygamberi methetmektedir.⁹⁴ Dolayısıyla farklı amaçlarda şiir yazmıştır.⁹⁵ Psikolojik durumu yorumlamada remze dayanmış, sessiz ve canlı tabii unsurları kullanabilmiştir.⁹⁶ Edebî kişiliğinin gelişmesinde en önemli faktör ailesidir. Çünkü dede, nine, amcaları, halaları ve bunların çocukları ciddî şiir yeteneğine sahip olup şiir yazan kimselerdi. Özellikle de babası Vezîr Muhammed b. Ahmed eşsiz şiir kabiliyetine sahip birisidi.⁹⁷

Eski klasik Arap şiirinden etkilenmiş, belâğatin ve musıkînin çekiciliğine tutkun birisi olarak⁹⁸ eski şiirin daha iyi olduğu düşüncesi ile klasiklere yönelmiştir. Şeyh Abdullah Âdem el-İlûrî, Vezîr Cüneyd'in şiiri hakkında şöyle demiştir: “Şiiri, modern şiirin önemli isimlerinden Ahmed Şevkî (ö. 1932) ve Hafız İbrahim (ö. 1932)'in şiirlerine çok benzemektedir.”⁹⁹

Şiirlerinin bir kısmını sömürgecileri hicvetmek için kaleme almış ve diğer bir kısmına da İngiliz işgali öncesindeki Sokoto Hilafetine ağıt yakarak başlamıştır. Ayrıca şiirlerinde Nijerya

⁸⁸ Ebû Süleymânü, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye”, 1749-1751.

⁸⁹ Sokoto, “Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahiliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 217; Abikan, “el-Edebü'l-İslâmî fi divâni'l-Vezîr Cüneyd”, 198-200.

⁹⁰ Abikan, “el-Edebü'l-İslâmî fi divâni'l-Vezîr Cüneyd”, 198-199; Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 111; Sokoto, “Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahiliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 213;

⁹¹ Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 111; Sokoto, “el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”, 3.

⁹² Abikan, “el-Edebü'l-İslâmî fi divâni'l-Vezîr Cüneyd”, 196-204.

⁹³ Ahmed Muhammed Kânî, “Âhiru'l-muhakkikîne”, *Havliyyâtu'l-câmiati'l-İslâmiyye bi'n-Nîcer* 4 (2007), 86. Ayrıca bk. Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 111.

⁹⁴ Şeyh Osman Kübra, *eş-Şi'ru's-Sûfiyyu fi Nijeryâ* (Kahire, 2000), 231.

⁹⁵ Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 108.

⁹⁶ Sokoto, “el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”, 8.

⁹⁷ Sheikh Magary.

⁹⁸ Sokoto, “Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahiliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 213.

⁹⁹ Âdem b. Abdillâh el-İlûrî, *Eşi'atu'l-ukûl alâ edvâi'l-kandîl ve'l-fudûl* (Nijerya: Matbatu's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1977), 16; Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 111; Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 9.

sultanlarına ek olarak bazı âlim ve mutasavvıfları methetmektedir. Methettikleri içerisinde o dönemde önemli bir yere sahip olan Sokoto Derviş Devletinin kurucusu Osman b. Fûdî başta olmak üzere kardeşi Abdullah b. Fûdî (ö. 1245/1829) ve ilk hocası Ebû Bekir Bûbe bulunur. Bunların dışında Hz. Peygamber, sahabe ve Sokoto hilafetinin eski sultanlarını vasıta edinerek Allah'a dua ve yakarış içeren şiirlerine ek olarak yaptığı hac ziyareti ile ilgili kasideler de yazmıştır.¹⁰⁰

Şair cahiliyedeki şairleri taklit ederek ağlamış ve ağlatmıştır. Ancak bütün bunlar bir sevgili için olmayıp, ulema ve idarecilerin içinde yer aldığı seçkin insanlarla dolu olan çevresini tasvir etme şeklinde olmuştur. Ağlamasının sebebini içinde yaşadığı bölgenin sömürgeciler tarafından metruk hale dönüştürülmesine bağlamaktadır.¹⁰¹ Şiirlerinde genel olarak medih, mersiye, hiciv, züht, niteleme, özlemle birlikte şikâyet, yakarış, bunların dışında eğitim, öğretici vaaz ve irşad,¹⁰² tasvir etme,¹⁰³ dinî ruh ile mezc olmuş geleneksel şiir türleri üstünlük sağlamış olmakla birlikte sosyal konulara yer vermiştir.¹⁰⁴ Şiirinde üslub olarak kısa, özlü ve tasvirli yorumlama hâkimdir.¹⁰⁵ Şairin şiirlerinde eski şairlerin özellikle Cahiliye ve Abbâsîler dönemindeki şairlerin etkisi görülmektedir.¹⁰⁶ Şiirlerini içinde yaşadığı toplumun sosyal hayatını tenkit etmeye vesile edinmiştir. Tenkidi sosyal bozulmayla mücadele ve insânî değerlere sarılmaya çağırma yöneliktir. Bundan dolayı hem Nijerya toplumuna karşı hissiyatını ve duygularını yorumlayan hem de toplumsal ıslaha çağırma harika kasideler yazmıştır.¹⁰⁷

Şair şiirlerinde toplumda yaygın ve tenkit edilen şeyleri şu şekilde sıralamıştır:

1-İslâmî değerlere muhalif Batının gelenek ve kabul edilemez ahlâkî davranışlarının yayılması, bunlara yönelik şikâyet ve düşüncesini yorumlamıştır.¹⁰⁸ Şikâyet edilen konulardan biri, kadının dinine ve geleneklerine muhalif bir elbise giymesi ve bu elbisenin edep yerlerinin gözüktüğü şeffaf ince olması yahutta bu elbisenin edep yerlerini ortaya çıkaran dar ve kalın elbise şeklinde olmasıdır. Dolayısıyla toplumda yaygın İslâmî değerlere muhalif tavır ve davranışlara yönelik kanaatini yorumlamıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁰ Bk. S. Speri-Ch. Shackl, *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa* (Leiden, 1996), 2/425; Öznurhan, “Buhârî, Cüneyd b. Muhammed”, Ek-1/217.

¹⁰¹ Bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’l-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 113; Abikan, “el-Edebü’l-İslâmî fi dîvânî’l-Vezîr Cüneyd”, 196-204.

¹⁰² Ömer Muhammed, “es-Sıfatü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi dîvânî ifâdeti’t-tâlibîn”, 347. Kasidenin tamamı için bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’l-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 112.

¹⁰³ Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’l-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 112; Ahmed Khânî - Kabir Ahmed Gandi, *State and Society in the Sokoto Caliphate* (Sokoto, 1999), 235; Ömer Muhammed, “es-Sıfatü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi dîvânî ifâdeti’t-tâlibîn”, 347.

¹⁰⁴ Ömer Muhammed, “es-Sıfatü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi dîvânî ifâdeti’t-tâlibîn”, 347, 348; Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’l-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 112; Khânî - Gandi, *State and Society in the Sokoto Caliphate*, 235; Sokoto, “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahîliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 213.

¹⁰⁵ Khânî - Gandi, *State and Society in the Sokoto Caliphate*, 235; Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’l-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 112.

¹⁰⁶ Khânî - Gandi, *State and Society in the Sokoto Caliphate*, 235.

¹⁰⁷ Sokoto, “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahîliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 214.

¹⁰⁸ Abikan, “el-Edebü’l-İslâmî fi dîvânî’l-Vezîr Cüneyd”, 196-204; Sokoto, “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahîliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 215.

¹⁰⁹ Sokoto, “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahîliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 215.

2-Toplumun çocuklarından zalim ve ahlakî değerleri kaybetmiş olanların yerilmiş özellikleri ile övünmesine yönelik şikâyet ve düşüncesini dile getirmiştir.¹¹⁰

Toplumsal bozulmanın sebeplerinden kabul edilen kültürel baskıya karşı savaş açmaya yönelik övgüye değer bir çaba göstermiştir. Toplumsal bozulmanın sebeplerini sayarak değerlerin nasıl terk edildiğini ve dünyaya karşı meyile yer vermiştir. Buna rağmen toplumun içerisinde az da olsa her türlü kötülüklerden sıyrılmış bir kesim de bulunmaktadır.¹¹¹

Kültürel savaşa karşı gösterdiği çabanın yanında, toplumu bu savaştan kurtarması için Allah'a dua etmiştir. Çünkü sömürgeciler ve maiyetindekiler İslâmî kültürün kökünü kazımak için İslâm ve Müslümanlara saldırmışlardır. Vezîr Cüneyd düşmanlara karşı yapılan bu savaşta duadan başka ne kurtuluşun ne de hiçbir sığınmağın olmadığına kesin inanarak şiirinde bu manada abartı yapmıştır. Allah'a İslâm tarihinde ilk zayıf Müslümanların yaptığı gibi dua etmiştir. Ayrıca şiirlerinde kültürel ve fikrî savaşa karşı fikirlerini açıklamış ve toplum içerisinde yükselen ve mutluluğa set çeken krizlerin çözümüne yönelik çaba sarf etmiştir.¹¹²

Sömürgecilerin hedefi, İslâmî kültüre karşı koymak ve bu kültürü bozulmuş gelenekleriyle değiştirmeye çalışmaktır. Sanki Vezîr Cüneyd şiirlerinde toplumu bu rezilliklerden kaçınmaları için dinlerine bağlı olmaları hususunda ikaz eder. Çünkü onlar toplumda bu ahlaksızlıkları yayarak Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Şairin seçtiği kelimeler yorumlamaya çalıştığı anlama ile iribatlıdır. Kelimeler anlama direkt olarak delalet etmektedir.¹¹³ Şiirlerinde dili akıcı ve sağlam olup duygusal meseleleri hayali bir şekilde yorumlamıştır. Hikâye türüne meyil ve yönelik var olup hissettiklerini uygulamada başarılıdır.¹¹⁴

Şairin istenilen manaya işaret eden lafızları seçmesi şiire güzellik katmıştır. İçinden geçen şeyleri yorumlamak için doğal unsurları kullanmış ve zamana hitap ederek manaya hareket kabiliyeti vermiştir. Şu beytinde olduğu gibi¹¹⁵:

و تحاول التدبير في إتلافي

يا دهر مالك تبتغي إجحائي

“Ey zaman! Beni yok etmeye çalışıyorsun, ne oldu sana bana zulmetmek istiyorsun.”

Şair üzüntü ve umutsuzluğa düştüğü zaman uzun vezin olan “bahru'l-kâmil” de karar kılmıştır. Bunu seçmesi sömürgecilerin acı ve çirkin politikasını ilan etme isteğinden kaynaklanmaktadır. Bazı edebî eleştirmenler de şairin zikredilen sebepten dolayı genellikle uzun vezinleri seçtiğini belirtmişlerdir.¹¹⁶

¹¹⁰ Abikan, “el-Edebü'l-İslâmî fi dîvânî'l-Vezîr Cüneyd”, 196-204; Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1749-1753; Sokoto, “Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 215.

¹¹¹ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1753; Sokoto, “Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 215, 216; Abikan, “el-Edebü'l-İslâmî fi dîvânî'l-Vezîr Cüneyd”, 196-204.

¹¹² Sokoto, “Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 216.

¹¹³ Sokoto, “Nakdu'l-hayâti'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti's-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 217.

¹¹⁴ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1753; Bello, “Maa kasîdeti's-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 115.

¹¹⁵ Şiirin tamamı için bk. Sokoto, “el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliyye”, 6, 7.

¹¹⁶ Sokoto, “el-İtticâhu'r-remzî inde's-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliyye”, 7.

Sokoto Devletini yıkmak isteyen sömürgecilerin politikasına, istiladan sonra yaşanan sosyal durumu resmetmek¹¹⁷ ve ayrıca onların pozisyonunu değiştirmeye yönelik karşı fikirleri harekete geçirmeyi istediğinde hayvanların dili üzerinden hikâye tarzı ile semboller kullanmıştır.¹¹⁸ Zihindeki harekete geçirmek için sembolizmi kullanmıştır. Yaşadığı duyguları ağaçların dalları üzerinde öterek şakıyan kuşlara benzetmiştir. Yani güvercin dili ile işaret etmiş, güvercini konuşur ve düşünür yapmıştır. Onda insanın nitelik ve yeteneklerini yorumlamış ve şöyle demiştir:¹¹⁹

لما سكت دنت إلى حمامة مغبرة تبدو كلون رماد
فسألتها أين الدين عهدكم ؟ قالت بلغو على الميعاد

“Sessizliği sürdürdüğümde, kül renginde gözüken toza bulanmış güvercin bana yaklaştı, Ona tanıdığım kimselerin nerede olduğunu sordum, o da onların gittiklerini söyledi.”

Tasvirde şairin hissiyatı, duygusallığı ve tasvir ettiğini cisimleştirmesi, canlandırması takip etmiştir. Şöyle ki beyitte küle bulanmış gibi, gri renkte bir güvercin, yazara göre geride kalanların içerisinde yer alan tanıdıklarından birisi olarak tasavvur edilmiştir.¹²⁰ Örneğin Sokoto'nun durumunu şu şekilde nitelendirmektedir:¹²¹

وقد لبثت ثوبا من المم صكتو كما لبثت في غابر الدهر
وناحت عليه غدوة عشية كما ماحت الحنساء حزنا على صخر

“Sokoto, geçmişte önceden giydiği gibi endişeli bir elbise içinde kaldı, el-Hansa'nın kardeşi için üzüntüden eridiği gibi sabah ve akşam onun için yas tuttu.”

İşgalcilerin elleri ile kirlettiği Şeyh Osman b. el-Fûdî'nin memleketini şöyle tasvir etmiştir¹²²:

اقوت فلست ترى بها أحداً سوى
جزيا لائذة على الأغواد

“Meskenler silindi ortadan kalktı, geride kendisini koruyacak ağaçta sığınan güneş keleri dışında hiçbir şey kalmadı.”¹²³

Şair zikredilen şeylerden çektiği sıkıntılara şifa olması için Allah'a sığınma isteğini hissetmiş ve şiirlerini İslâm dinine bağlı olan Afrikalı şairlerin âdeti üzere dua ile bitirmiştir. Bu duayı şu beyitlerinde görmekteyiz¹²⁴:

¹¹⁷ Bello, “Maa kasideti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyye-tahliliyye”, 114; Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliliyye”, 7.

¹¹⁸ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1753; Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliliyye”, 7.

¹¹⁹ Tamamı için bk. Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu’l-inşâiyye*, 85; Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliliyye”, 7; Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1752-1753.

¹²⁰ Geniş bilgi için Bk. Bello, “Maa kasideti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyye-tahliliyye”, 114.

¹²¹ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1753. Tamamı için bk. Sheikh Magary.

¹²² Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1753. Tamamı için bk. Sheikh Magary.

¹²³ Tamamı için bk. Sheikh Magary.

¹²⁴ Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu’l-inşâiyye*, 31, 32; Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1753; Bello, “Maa kasideti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyye-tahliliyye”, 114.

رحم الإله جميع من مكثوا اهل التقى والحدود و الإرشاد
وأعدد دولة مَنْ عهدت بهم هنا امين و شئت دولة الأوغد
ثم الصلاة على النبي وأله و صحابه أبدا إلى الميعاد

“Ya İlahi salih olanlardan bildiğimiz ölen kimselere rahmet eyle, izzet ve devletlerinin mülkiyetini geri ver, zalimlerin devletini ortadan kaldır, salât ve selâm, kıyamete kadar Hz. Peygambere, âline ve ashabına olsun.”

Şair bu beyitlerde Allah'tan Sokoto Devleti'nin sömürgecilerden alınıp sahiplerine iade edilmesini talep etmektedir. Bununla terk edilmiş vatanda kalanlardan takva ve irşad gibi değerlere sahip olanların sömürgecilerin düzenini yıkıp dağıtmaları, yerine hilafetin şan ve şerefini geri getirmeleri için dua etmiş ve ayrıca Hz. Peygamber'e, ashabına salât ve selam ile bitirmiştir.¹²⁵

3. Şiirlerdeki Belli Başlı Konular

Arap şiirinde güçlü ve ilmî olgunluğa erişmiş biri olan Vezîr Cüneyd şiirinin konularında medih, mersiye, hiciv, tasvir ve dinî ruh ile mezc olmuş geleneksel şiir türlerinde üstünlük sağlamış olup¹²⁶ şiirlerinde gazele yer vermemiştir. Çünkü gazelle uğraşmayı toplumdaki itibarından dolayı uygun görmemiştir.¹²⁷ Şiirinde ele aldığı konular içerisinde önem arz eden bazıları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

3.1. Mersiye

Ölüye mersiye yazanın ölünün niteliklerini zikretmesi, üzüntüyü çoğaltması ve gözyaşlarını akıtması, sonra da ölen hakkında konuşmaları abartması mersiye'nin en önemli özelliklerindedir.¹²⁸ Vezîr Cüneyd 1903 yılında sömürgeciler tarafından yıkılan Sokoto Devleti üzerine yazdığı mersiyede yıkılan devletin kalıntılarını tasvir etmektedir. Yıkılan kalıntılara ağlar ve devleti gasp edip yıkan sömürgecileri ise hem hicveder hem de onların rezilliklerini, ahlaksızlıklarını tasvir ederek şöyle der:¹²⁹

ظعن الذين عهدت في ذا النادي ماذا وقوفك في الطلول تنادي
والدمع يجري سائلا كالماء يجري في مسيل الوادي

“Toplumda eskiden bildiklerim ayrılıp gittiler, nida ederek kalıntı/yıkıntı yerlerinde duruşun nedir? Göz yaşı vadide akan su gibi akar.”

Bu beyitler şairin acı ve keder hissettiği vicdani bir yorumu göstermektedir. Yani Sokoto İslâm devletinin başına gelen sıkıntılı durumları aktarmaya çalışmıştır.¹³⁰ Âdeta durumu

¹²⁵ Vezîr Cüneyd yukarıdaki beyitlerinde emir fiil anlamında رحم gibi mazi sığasını kullanmıştır. Bk. Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeye-tahlîliyye”, 114.

¹²⁶ Sokoto, “Nakdu’l-hayâtî’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linüniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 213; Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”, 8; Öznurhan, “Buhârî, Cüneyd b. Muhammed”, Ek-1/217.

¹²⁷ Ebû Süleymânü, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye”, 1751.

¹²⁸ Musa Abdüsselâm Mustafa Abikan, “el-Lügatu’l-Arabiyye fi Nijeryâ beyne’l-emsi ve’l-yevm”, *Mecmeu’l-lugati’l-Arabiyyeti’l-Urdinî* 81 (Aralık 2011), 217-285.

¹²⁹ Ömer Muhammed, “es-Sifatü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fi divâni ifâdeti’t-tâlibîn”, 347; Ebû Süleymânü, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye”, 1751. Ayrıca Bk. Faruk Çiftçi – Youssoufa Soumana, “Batı Afrika 20. Asır Şairlerinde Mersiye Sanatı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (Aralık 2020), 855.

¹³⁰ Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebiyeye-tahlîliyye”, 113; Ebû Süleymânü, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî:

kötüleştirmiş olan ülke için vadiye akan su gibi gözyaşlarını akıtmaktadır. Bu tür şeyleri yaşarken kendisine yardım edecek, cevap verecek ve birlikte ağlayacağı bir kimseyi bulamamıştır. Ağlamasına asıl neden teşkil eden ise yaşadığı mekânda gördüğü olağanüstü değişikliktir. Çünkü içinde doğup büyüdüğü, yeşil ve mümbit alanda her şeyin izleri silinmiş, yok olmuş ve terk edilmiştir. Sanki orada kendisi bir gün dahi yaşamamıştır.¹³¹

Veẓîr Cüneyd işgal edilmiş topraklara ve içerisinde yaşayan seçkin insanlara karşı özlemini gözlerinin önüne getirip hatırladıkça üzüntüsü artmış, özellikle de bildiği, alıştığı mekandaki kimselere hitap ederek söyle demiştir¹³²:

ناديت يا أيها ذا النادي فأجابني يا أيها ذا النادي

“Yüksek sesle çağırdım, o da benim çağırma cevabı verdi, sanki o bir yankı idi, ben de isteğimi yerine getirmiş oldum.”

3.2. Tasvir

Tasvir Arap şiiri sanatının en geniş konusudur. Şairlerin Cahiliye döneminden bu yana ele aldıkları bir temadır. Tasvir konusunu ele alan şiirler somut objeler içeren tablolar gibidir. Bilindiği gibi tasvirlerde genellikle hikâye ve diyalog takip edilir.¹³³ Şairin içinde yaşamış olduğu dönemin sıkıntı ve güçlüklerinden kurtulmak amacıyla, işitmeyen ve konuşmayan kalıntılara sığınarak onları insanî vasıflarla tasvir eder ve taşhis sanatını onlarla ünsiyet oluşturarak bunlara insanî nitelikler yükler.¹³⁴

Tasvir Veẓîr Cüneyd’in ele aldığı şiirsel konuların en dikkat çekenidir. Şair karşılaştığı manzara ve eşyalar karşısında duygularını harekete geçiren şeylerin tasvirini yapmıştır. Bu hususta Cahiliye dönemi şiirinin en meşhur şairlerinden ve tasviri en iyi şekilde kullanan İmrü’l-Kays’ın yolunu takip etmiş ve pek çok şeyi tasvir etmiş ve övmüştür.¹³⁵ Örneğin Hartûm şehrini tasvir ettiği otuz dokuz beyitlik bir kasidesinin girişinde, Hartûm şehrini ziyaretinde bindiği uçağı çok güzel tasvir etmiştir. Bu ilk anda okuyan ve dinleyen için kasidenin maksadına işaret eden ilgi çekici ve harika bir başlangıç olmuştur. Sonrasında kasideye uçağın bilinen nitelikleri ile devam etmiş ve ayrıca Hartûm şehrine olan özlemini nida ederek ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tasvirindeki gayesi Hartûm şehrini övmek olmuştur. Bu konuda şöyle der:¹³⁶

يا مَنْ يَصْعَدُ انْفاساً بأنفاس

شوقاً بخروط ذات الورد و الأَس

“Ey gül ve tarlaya sahip Hartûm şehrine karşı tutkuyla işkence gören kimse!”

Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1752; Ayrıca bk. Çiftçi – Soumana, “Batı Afrika 20. Asır Şairlerinde Mersiye Sanatı”, 854; 855.

¹³¹ Bello, “Maa kasîdeti’ş-şekvâ ve’l-hanîn ile’l-vatan li’d-doktor el Veẓîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”, 113; Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-veẓîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1752.

¹³² Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-veẓîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1752, 1753.

¹³³ Yakup Göçmen, “Antere b. Şeddâd’ın Şiirlerinde Tasvir”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (Haziran 2016/1), 80.

¹³⁴ Teşhis sanatı için bk. İsmail Durmuş, “Teşhis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/566-567.

¹³⁵ Bu konudaki şiirler için bk. Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-veẓîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1756, 1757.

¹³⁶ Tamamı için bk. Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-veẓîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1757-1762; Abikan, “eş-Şî’ri’s-sûfi fi Nijeryâ: Defâiu ve’t-ticâhât”.

Şairin şiirinde uçak için yaptığı tasvir bu çerçevede yeni bir türdür. Bu tür bir tasviri ortaya koyabilmede duygu önemli bir rol oynamıştır. Böyle bir tasviri yapmaya teşvik eden şey ise çok özlem duyduğu Hartûm şehrine doğru yol alırken kalbinin derinliklerden hissettiği mutluluk, sevinç ve neşe olmuştur.¹³⁷ Başka bir kasidesinde ise eski arkadaşlarını zikrederek onlara yönelik özlemini tasvir etmiş ve kasidesinin girişinde şöyle demiştir:¹³⁸

أهاجت همومي وسط يُول منازل أقام بما من قبل قوم أفاضل
وموخ حمامات على عُصن دوحة تميل بما ريخ الصبا و تمايل

“Burada ikamet edenlerin geride kalan kalıntıları, izzet ve şeref sahibi kimseleri harekete geçirdi. Dallar arasında gidip gelen güvercinlerin sesleri de onlara karşı özlemi artırdı.”

Bütün bunlar Vezîr Cüneyd'in sahip olduğu şiir yeteneği ve tasvirdeki gücünü göstermektedir.¹³⁹

4. Şiirlerindeki Edebî Üslup

Edebî üslup ve hedefinin en önemli belirleyici özelliği, okuyan ve dinleyenin duygusunu harekete geçirmiş olmasıdır. Lafızların seçimini, fikir ve duygunun karışımını güzel yapmıştır. Ayrıca beyan, teşbih, istiare ve kinaye sanatlarına önem vermesi his ve duyguları coşturacak musikiye karşı hırslı oluşu ile farklılık göstermiştir. Şiirlerinde karar verdiği fikirler, doğru ve gerçek oluşuyla dikkat çekmektedir. Ortaya koyduğu fikirler kapalı olmayıp açık ve nettir. Şiirlerinde mevcut olan duygunun büyük bir kısmı dinî ve edebî olmasından dolayı anlamlara dinî fikirler hâkim olmuştur. Çünkü Vezîr Cüneyd dinin, ilmin ve takvanın yer aldığı evde yani tasavvuf âlimlerinin elinde yetişmiş ve büyümüştür. Dolayısıyla bu eğitim onun hayatına etki etmiş, duygu ve düşüncesini şekillendirmiştir. Örneğin medih yaptığında İslâmî ahlakın nitelikleri, methini süslemiştir. Şiirlerinde mersiyeyle de aynı duygu ile yazmıştır.¹⁴⁰

Beyitlerde kullandığı lafızların çoğu akıcı, kulağa hoş gelen harflerden oluşturulmuştur. Anlama uygun lafızların seçiminde çok hassas davranmış, terk edilmiş ve ağır gelen lafızlara yer vermemiş ve ayrıca cümle olarak ise fiil cümlelerine ağırlık vermiştir.¹⁴¹

¹³⁷ Tamamı için bk. Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1758.

¹³⁸ Tamamı için bk. Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1757-1758. Şairin Nijeryanın Ağdas şehrine yaptığı ziyarette yapılan ikram ve izzetlerden dolayı duyduğu hislerini tasvir etmiş ve şöyle demiştir: “ولا تنس حمام جيهانها الذي يدفق ماء ساخنا عند منهل “Kaynak'da sıcak su akan Jamitha'nın banyosunu da unutmayın” beyitten de anlaşıldığı üzere şair kendisine ikram ve saygı için hazırlanmış özel yerlerde dolaşırken duyduğu sevinç, vadide geceleyin esen rüzgarı, kesintisiz sıcak suların aktığı hamamı tasvir etmiştir. Hatta kendisi için düzenlenen törenleri tasvir etmiştir. Kadınların elleri ile alkış tuttuğu ve geceleyin kumda raks eden erkekleri tasvir ederek şöyle demiştir: صفوفًا بتصفيق النساء بأتمل و رقص رجال في رمال عشية “Ve erkekler geceleyin kumlarda sıra sıra dans ettiler, kadınlar ise parmaklarıyla alkışladı” (Tamamı için bk. Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1759.) Bir diğer şiirinde ise şu şekilde tasvir etmiştir: المطار وكنا كالطيور البواكر “Allah'ın yardımıyla hava alanına çıktık ve erkenci kuşlar gibiydik.” (Bk. Abikan, “el-Lügatu'l-Arabiyye fi Nijeryâ beyne'l-emsî ve'l-yevm”, 217-285.)

¹³⁹ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1760.

¹⁴⁰ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1763, 1764, 1765.

¹⁴¹ Fiil cümlelerine örnek olarak şu beyti verebiliriz: زمن بين الموت فيه أخو التقى و يرى الحياة تزده أحرلنا İbaresinde olduğu gibi fiili muzariyi kullanmıştır. Fiili muzariyi kullanmadaki sebep ise şimdiki ve geniş zaman içermesindedir. Çünkü şair muzari fiili kullanmakla hile ve düzenbazlıkların kesintisiz devam ettiğine işaret etmek istemiştir. Beyit tekraren okunduğunda şair üzüntülerin aşırı derece çok olduğuna işaret etmek için beyitte تزيده fiilini

İstenilen manaya işaret eden lafızların seçimini güzel yaptığı gibi kullandığı lafızlarla da geçmişte yaşadıkları hatıralara işaret etmiştir.¹⁴²

Arap şairlerinin adetlerinden olan tekrarı şiirlerinde güzel bir şekilde uygulamıştır. Yukarıda zikrettiğimiz beyitlerde geçen *يولا* lafzını tekrar etmesi, mücerred bir tekrardan ziyade bu mekâna karşı duyulan his ve duyguları belirtmek içindir.¹⁴³ Beyitlerde kavminden saygın insanların oturdukları yere karşı duyulan özleme değinmiştir. Beyitte geçen özleme işaret eden yer ismi olan *يولا* kelimesi o mekânda yaşamış takva, şan ve şerefe sahip kimseleri çağrıştırmaktadır.¹⁴⁴ Şairin seçtiği kelimeler yorumlanan mana ile de irtibatlıdır. Bu konuda şu şiirini örnek olarak verebiliriz:¹⁴⁵

زمن يكاد من الشدائد ينثي

عنه الشجاع الأملعي جيانا

“İşte bu, musibet ve hilekarların şiddetinden dolayı zeki ve akıllı olan cesuru, korkak yapan bir zamandır.”

Beyitte geçen *شجاع* lafzı toplumun değişen durumunu örneğin kişinin cesur iken korkak olmasını yansıtmaktadır. Çünkü toplumu bela ve musibet kuşatmış ve yardım istediğinde yardım edecek kimse de olmamıştır.¹⁴⁶

Şu şiirinde Ağdes şehrini tasvir etmiş ve övmüştür:¹⁴⁷

ألا أبلغن عني لأغدس تحية

تفوح يعرف المسك أو عرف صندل

“Türler içerisinde en değerli ve güzel olan koku ile kokulanmış olan Ağdes şehrine benden selam söyle.”

Sömürgeciler toplumda insanî değerlerden uzaklaşmış düşünceleri ile İslâmî kültürü değiştirmeye ve ahlaksızlıkları yaymaya çalışmışlardır. Vezîr Cüneyd şiirlerinde dinine ve değerlerine düşkün olan herkesi bu hareketlere karşı dikkatli olmaları hususunda uyarmıştır.¹⁴⁸

Şair beyitlerinde kullandığı terkiplerde hazfe yer vermiştir. Bu ise terkipleri kullanmada belirgin bir güzelliştir. Bu uygulamayı şu beytinde görmek mümkündür:

زمن يكاد من الشدائد ينثي

عنه الشجاع الأملعي جيانا

kullanmıştır. (Daha fazla bilgi için bk. Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1753-1767; Sokoto, “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 218.

¹⁴² Şiirin tamamı için bk. Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliliyye”, 5-5.

¹⁴³ Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliliyye”, 8.

¹⁴⁴ Şiirin tamamı için bk. Sokoto, “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliliyye”, 6-8.

¹⁴⁵ Sokoto, “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 217.

¹⁴⁶ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1753; Sokoto, “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 217.

¹⁴⁷ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu’l-cemâliyye fi şî’ri’l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1757.

¹⁴⁸ Sokoto, “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”, 217.

Şair, beyitte de gözüktüğü üzere mübtedayı hafzetmiştir. Beyitte geçen زمن lafzının takdiri: Bu şairin bu şekilde yazdığı gibi Araplar manaya zarar vermeyecek ve ifadenin edebî yapısına hâle getirmeyecek unsurları hafzetmeyi âdet haline getirmişlerdir.¹⁵⁰ Şiirlerinde inşa üsluplarından emir üslubu daha fazla kullanılmıştır. Dua üslubuna da çokça yer vermiştir. Şair, güvercine söylediği şeyi duyan ve anlayan akıllı insan gibi şöyle hitap etmiştir.¹⁵¹

ظعن الذين عهدت في ذا النادي
ماذا وقوفك في الطلول تنادي

Beyitte geçen; ماذا وقوفك ؟ sorusu üzüntü anlamını taşımaktadır. Şair ülkesinin insanlarına isabet eden şeyden dolayı üzülmemektedir. Bu üzüntüsünü hafifletmek için de soru üslubunu kullanmıştır.¹⁵² Ayrıca şair şiirlerinde ecdadına karşı özlem duymaya teşvik etmek için mekanların zikredilmesini temel almıştır. Ecdadının önceleri oturup, sonra da çekip gittikleri o yerlerin silindiğini açıklamaktadır.¹⁵³ Dua üslubuna da;

يا رب أنقذ غبيدا واعف عنه و صنه
وأكفِه إنه في الذنوب قد غرقا

“*Yarabbi zayıf ve zelil kuluna merhamet et, çünkü o, cehlin ve hatanın karanlık denizinde kaybolmuştur.*” beytini örnek verebiliriz. Beyitte يا nida üslubu kullanılmıştır. Bundan maksadı ise duadır. Kullandığı nida üslubu emir üslubunu güçlendirmeye yöneliktir. Şu beyti de mersiye alanında söylediği duadandır:¹⁵⁴

أيا رب وارحم والدي و إخوتي
وأنتهم من وخشة القبر يا برّ

“*Ya Rabbi anneme, babama ve kardeşlerime merhamet et, onları kabir korkusundan uzak tut.*”

Vezîr Cüneyd şiirlerinde Arapçanın zor olduğunu düşünen öğrencilere Arapçayı kolaylaştırmak için kelimelerin seçimine de hassasiyet göstermiştir.¹⁵⁵

Sonuç

Afrika kıtasında İslamın yayılmasına paralel olarak gelişen Arapça, Nijeryada pek çok merhale geçirmiş ve zaman içerisinde ülkenin uleması da İslâmî ilimler yanında Arap edebiyatı konusunda bilgi sahibi olmuşlardır. Bölgede Arap edebiyatında öne çıkanlardan Vezîr Cüneyd

¹⁴⁹ Ebû Süleymânû, “el-Kıyamu'l-cemâliyye fî şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduyye-Fenniyye”, 1753; Sokoto, “Nakdu'l-hayâtî'l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti'ş-şâiri'l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti'l-fesâdi'l-içtimâi”, 217.

¹⁵⁰ Ali Bulut, *Belâgat-ı Müyessera (Meânî-Beyân-Bedî)* (İstanbul: M.Ü. İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 40.

¹⁵¹ Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 32.

¹⁵² Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 102.

¹⁵³ Sokoto, “el-İtticâhu'r-remzî inde'ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahliyye”, 4.

¹⁵⁴ Muhammed Emîn Hüseyin, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, 117.

¹⁵⁵ Bu düşüncesini teyit için döneminde Arapça öğretimi için şunlar zikredilmiştir: “Ülkemizde hâlâ bu büyük ülkenin çocuklarına Arapça öğretiminde okutmak için okul kitaplarının az oluşundan sıkıntı çekilmektedir. Okutulan kitapların çoğunluğu özellikle de aralarında çocuklarımızın da olduğu Arap çocukları için te'lif edilmiş olmasıdır. Ancak Arap öğrenciler de Arapça öğretimini zor bulmaktadırlar.” Nijeryada eğitim amaçlı şiirin yazılmasının sebebi, İngiliz sömürgesinden sonra yok olmaya maruz kalan Arapça öğretimi içindir. Nitekim İngilizler sahip oldukları bütün imkanları kullanarak kendi dillerini öğrenmeye teşvik etmiştir. Bu sebepten dolayı da ülkede Arapça öğrenimine karşı ilgi azalmıştır. (Evvel, *el-Keşşâf fi'l-edebi'l-Arabî li'l-medâri's-seneviyye bi Garbi Afrikâ*, 1.)

Sokoto'da dünyaya gelmiş, en iyi ortamda yetişerek Arap dilinde yeteneğini ortaya koymuştur. Özellikle edebî bir aile ve çevrede yetişmesinden dolayı şiirsel kapasite ve sezgiye sahip olması şartı olamamıştır. İlerleyen zamanlarda ise Batı Afrika'da 20. asrın en meşhur şairlerinden ve Nijerya Arap edebiyatının sembol isimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Arapça şiir yazdığı gibi Hevsâ dilinde de şiir yazmış ve bu şiirlerinde Arapçadan etkilenmiştir.

Şiirlerinde gördüğü ve düşündüğü her bir şeyi canlandırarak bir biçimde kendine özgü ve belirleyici özellikleri ile en iyi şekilde tasvir etmeye çalışmıştır. Şiirlerinde anlamları zarif bir sanat ile formüle etmiş ve insan duygularının olumlu bir şekilde etkileşime girmesini sağlamıştır. Ayrıca şiirlerinde düşman, toplum ve hatta kendisinden bile şikâyet etmiştir.

Şiirlerinde sosyal ve dinî meseleleri ana tema olarak kullanmış, bunun yanı sıra medih ve mersiye türlerinde de şiirler kaleme almıştır. Doğaçlama şiir söyleme, gördüğü ve aklına gelen her şeyi niteleyebilme kabiliyeti vardır. İstenilen manaya uygun lafızları seçmesi şiire güzellik katmıştır. Şiirlerinde ülkede yaşanan sosyal durumu ve ülkeyi istila eden sömürgecilerin politikasını resmetmek, onların pozisyonunu değiştirmeye yönelik karşı fikirleri harekete geçirmeyi istediğinde hikâye tarzı ile sembol kullanmıştır. Devleti yıkan sömürgecileri ise hem hicvetmiş hem de onların ahlaka aykırı davranışlarını tasvir etmiştir. Kullandığı lafızların çoğu akıcı ve kulağa hoş gelmektedir. Anlama uygun lafızların seçiminde hassas davranmış, yaygın olmayan lafızlara yer vermemiştir.

Kaynakça/Bibliography

- Abikan, Musa Abdüsselâm Mustafa. “el-Lügatu'l-Arabiyye fi Nijeryâ beyne'l-emsî ve'l-yevm”. *Mecmeu'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-Urdinî* 81 (Aralık 2011), 217-285.
- Abikan, Musa Abdüsselâm Mustafa. “el-Gazel fi'ş-şi'ri'l-Arabi'n-Nîcirî beyne't-tecdîd ve'l-muhâkât”. *Mecelletü'l-kısmi'l-Arabî* 23 (2016), 281-302.
- Abikan, Musa Abdüsselâm Mustafa. “el-Edebü'l-İslâmî fi dîvânî'l-Vezîr Cüneyd”. *Mecelletü'z-zerkâi* 19/2 (2019), 197-204.
- Abikan, Musa Abdüsselâm Mustafa. “eş-Şi'ri's-sûfî fi Nijeryâ: Defâiu ve't-ticâhât”. *Islamic Research Institue*. Erişim 31 Ocak 2021. <https://iri.iiu.edu.pk>
- Agâka, Abdülbâkî Şuayb. “el-Mutâraha beyne'l-Vezîr Cüneyd ve necluhu Sambo Veli Cüneyd”. *Mecelletü'n-Nahda*, Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye, Câmiatu Osman b. Fudî Sokoto, Nijerya, 1999.
- Ahmed Ebû Bekir Abdullah - el-Murtaza, Maslahuddîn Yusuf. “İzdihâru'l-lugati'l-Arabiyye ve Âdâbuhâ fi Nijiryâ”. *el-Mü'temeru'd-Düvelî li'l-Lügati'l-Arabî*. Erişim 15 Eylül 2021. <https://www.alarabiahconferences.org>
- Ali Muhammed - İbrâhîm Şeyh. “el-Vasfu fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye li ba'dı'l-kasâid fi dîvânihî”. *Mecelletü'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye (Silsile Cedîde)* 1 (2018), 158-159.
- Bâbekr, Hasan Muhammed Kadramârî. “el-Eseru'l-Arabiyye fi'l-lugâti ve's-sekâfeti'l-İfrîkiyye”. *Mecelletu't-Dirâset'il-İfrîkî* 39 (2008), 1-20.
- Bâbikir, Kemal. “Nefsetu'l-mastar an ahbesi'l-usûr li'l-Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî”. *Mecelletü'd-dirâsârî'l-lugavî* 10 (Aralık 2013), 26-46.
- Bello, Gazâlî. “Maa kasîdeti'ş-şekvâ ve'l-hanîn ile'l-vatan li'd-doktor el Vezîr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî dirâse-edebîyye-tahlîliyye”. *Proceeding of the international conference on Arabic studies anda Islamic Civilization İcasic, Sust journal of Humanities* 18/3 (Semtember 2017) 107-119.
- Bulut, Ali. *Belâgat-ı Müyessera (Meânî-Beyân-Bedî)*. İstanbul: M.Ü. İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Çiftçi, Faruk – Soumana, Youssoufa. “Batı Afrika 20. Asır Şairlerinde Mersiye Sanatı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (Aralık 2020), 851-887.
- Durmuş, İsmail. “Teşhis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/566-567. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ebû Süleymânû. “el-Kıyamu'l-cemâliyye fi şî'ri'l-Vezîr Cüneyd Muhammed el-Buhârî: Dirâse-Mevduiyye-Fenniyye”. *Mecelletü külliyeti't-dirâseti'l-Arabiyye* 38 (Temmuz 2020), 1738-1780.
- Emîn, Yahyâ Muhammed. *Tuhfetu vuzerâu Sokoto fi's-Sekâfeti'l Arabiyye ve'l-İslâmiyye et-Tabatu's-Sâniye*. Sokoto, 2009.
- Endelusî, İbn Abd Rabbih. *Kitâbu'l-Ikdil-Ferîd*. Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.
- Evvel, Abdurrahîm İsâ. *el-Keşşâf fi'l-edebî'l-Arabî li'l-medârî's-seneviyye bi Garbi Afrikâ*. y.y., 1999.
- Gaden, Ömer Mûsâ. *Edebü'r-rihle fi Dîvân revâhi'l-ehzâr min ravdı'l-cinân li'-Vezîr Cüneyd en-Nicerî*. Malezya, 2016.
- Göçmen, Yakup. “Antere b. Şeddâd'ın Şiirlerinde Tasvir”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (Haziran 2016/1), 69-98.
- Hâc, Ömer Ebû Bekir. *el-Vezîr Cüneyd Kenâsîr*. Sokoto: Kısmu'l-lugati'l-Arabî, 1981.

- Halîlullah, Muhammed Osman. “er-Rihletu fî edebi'l-Arabî en-Nîcîrî: Dirâse, Tahlîliyye, Nakdiyye”. *IUMJ* 7 (2) (2020), 159-167.
- Hiskett, Mervyn. “Batı Afrika’da Kurulan İki Derviş Devlet: Sokoto Hilafeti (1232-1317/1817-1900) ve Masina Devleti (1318-1279/1819-1862)”. çev. Kadir Özköse. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Aralık 2003), 173-202.
- Hiskett, Mervyn. “Kuzey Nijerya”. çev. Kadir Özköse, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2004), 249-260.
- İlûrî, Âdem b. Abdillâh. *Mûcez Târîhu Nijeryâ*. Beyrut, 1965.
- İlûrî, Âdem b. Abdillâh. *Misbâhu’d-dirasâti’l-edebîyye fî’d-diyâri’n-Nîcîryâ*. y.y., 1967.
- İlûrî, Âdem b. Abdillâh. *Eşi’atu’l-ukûl alâ edvâi’l-kandîl ve’l-fudûl*. Nijerya: Matbatu’s-sekâfeti’l-İslâmiyye, 1977.
- İlûrî, Âdem b. Abdillâh. *el-Fevâkihu’s-sâkuta*. Kahire: el-Meşhedu’l-Huseynî, t.y.
- Kânî, Ahmed Muhammed. “Âhiru’l-muhakkikîne”. *Havliyyâtu’l-câmiati’l-İslâmiyye bi’n-Nîcer* 4 (2007), 86-90.
- Khânî, Ahmed – Gandi, Kabir Ahmed, *State and Society in the Sokoto Caliphate*. Sokoto, 1999.
- M. Hayr Ramazan Yûsuf. *Tekmiletü mu’cemi’l-müellifin*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Muhammed Emîn Hüseyin. *el-Esâlîbu’l-inşâiyye fî dîvân revâihi’l-ezhâr min ravdı’l-cinân li’l-Vezîr Cüneyd-dirâse, belâgiyye, tahlîliyye*. Gana, 2015.
- Muhammed er-Râbi Suad. *Musâhemetu ulamâi bilâdi Hevsâ fî humâyeti’l-lugati’-Arabiyye ve neşruhâ fî Ğarbi İfrîkiyye*. Kano: Bayero University, 2013.
- Muhammed Safiyyu Abdulkadir. “Dikkatu ihtiyârî’l-elfâz ve tarâfetihâ fî şî’ri’l-Vezîr Cüneyd”. Erişim 7 Eylül 2019. www.slideshare.net
- Ömer Muhammed. “es-Sıfatü’l-müşebbehe ve delâlâtühe fî dîvâni ifâdeti’t-tâlibîn”. *Mecelletü’t-dirâsâti’l-Arabiyye* 1 (2018), 344-364.
- Öznurhan, Halim. “Buhârî, Cüneyd b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-1/217. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Sambo, Veli Cüneyd. “el-Vezîr Cüneyd ve tatbîkuhu li’t-terbiyyeti’l-İslâmiyye fî hayâtihi’l-ilmîyye”. *Mecelletu külliyyeti’-âdâb ve’d-dirâsât*. Nijerya, 2000.
- See Islam for Africa*. Durban: Islamic Movement of South Africa, 1990.
- Sheikh Magary, Erişim 14 Eylül 2015, www.sheikhmagary.com.ng.
- Sokoto, Nâsır Ahmed. *el-Kıyamu’r-rûhiyye fî şî’ri’l-Vezîr Cüneyd b. el-Vezîr -el-Buhârî*. y.y., 2001.
- Sokoto, Nâsır Ahmed. “Nakdu’l-hayâti’l-içtimâiyye ledâ şuarâi medineti Sokoto: Dirâse tahliyye linûniyyeti’ş-şâiri’l Vezîr Cüneyd fimuhârebeti’l-fesâdi’l-içtimâi”. *Proceeding of the international conference on Arabic studies anda Islamic Civilization İcasic*. 211-221. Kuala Lumpur, 2014.
- Sokoto, Nâsır Ahmed. “el-İtticâhu’r-remzî inde’ş-şâir el-Vezîr Cüneyd: Dirâsetun tahlîliyye”. *Degel Journal of Faculty of Arts And I Islamic Studies* 14 (Haziran 2017), 261-270.
- S. Speri-Ch. Shackl. *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa*. Leiden, 1996.
- Suveyd, Ali Nâbi. *Devru’l-medârisi’l-Arabiyye fî’d-diyâri’n-Nicîrî*. y.y., 1987.
- Şeyh Osman Kübra. *eş-Şi’ru’s-Sûfiyyu fî Nijeryâ*. Kahire, 2000.

Ûmâr, Atıyye. *eş-Şeyh Osman b. Fûdî ve hareketuhu'l-islâhiyye cuzûrûhe ve te'sîrâtühe alâ Garbi Afrîkâ (1168-1233/1754-1817)*. Metlili: University of Ghardaia, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Yusuf Muâz İbrahim. *Melâmihi tetavvuri'ş-şi'ri'-Arabî fi vilâyeti Katsina (Nijerya)*. Ümmü Dermân Üniversitesi Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Zakarıyyah, Ayodele Abdullahı. "Nijerya'da Arap Dili Eğitimi Serancamı". *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 50 (Temmuz 2017), 449-470.